

ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΕΙΣΑΓΓΕΛΕΑ
ΡΑΟΛΟ MENGGOZZI
της 2ας Σεπτεμβρίου 2010¹

I — Εισαγωγή

1. Η υπό κρίση αίτηση εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως αφορά την ερμηνεία των αρχών της αποτελεσματικότητας και της ισοδυναμίας αναφορικά με τους κανόνες που εφαρμόζονται, στη γερμανική έννομη τάξη, σε αιτήσεις παροχής του ευεργετήματος πενίας, οσάκις αυτές υποβάλλονται από νομικό πρόσωπο στο πλαίσιο αγωγής αποζημιώσεως εξ αστικής ευθύνης του δημοσίου λόγω παραβάσεως του δικαίου της Ένωσης.

2. Για πρώτη φορά, το Δικαστήριο καλείται να εκτιμήσει τη νομιμότητα ενός μηχανισμού δικαστικής αρωγής που έχει ως αντικείμενο την απαλλαγή από την καταβολή τέλους της δίκης, του οποίου οι προϋποθέσεις παροχής είναι πιο περιοριστικοί για τα νομικά πρόσωπα από ό,τι για τα φυσικά και, κατά συνέπεια, να αποφανθεί επί τους εύρους των διαδικαστικών εγγυήσεων που πρέπει να παρέχονται στα νομικά πρόσωπα.

1 — Γλώσσα του πρωτοτύπου: η γαλλική.

II — Νομικό πλαίσιο

A — Διεθνές δίκαιο

3. Η Σύμβαση της Χάγης της 1ης Μαρτίου 1954 για την πολιτική δικονομία, στην οποία είναι σήμερα συμβαλλόμενα μέρη είκοσι ένα κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, αφιερώνει τον τίτλο της IV στο ευεργέτημα πενίας. Ειδικότερα, το άρθρο 20 της προαναφερθείσας συμβάσεως ορίζει ότι «σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις, μπορεί να παρέχεται σε υπηκόους κάθε συμβαλλόμενου κράτους το ευεργέτημα πενίας εντός όλων των υπολοίπων συμβαλλομένων κρατών, όπως ακριβώς και στους υπηκόους αυτών, σύμφωνα με τη νομοθεσία του κράτους εντός του οποίου ζητείται το ευεργέτημα πενίας».

4. Το άρθρο 1 της Ευρωπαϊκής συμφωνίας για τη διαβίβαση των αιτήσεων δικαστικής αρωγής, η οποία υπεγράφη στο Στρασβούργο στις 27 Ιανουαρίου 1977, υπό την αιγίδα του Συμβουλίου της Ευρώπης, και στην οποία είναι συμβαλλόμενα μέρη είκοσι ένα κράτη μέλη της Ένωσης, ορίζει ότι «[κ]άθε πρόσωπο που έχει τη συνήθη διαμονή του στο έδαφος ενός εκ των συμβαλλομένων μερών και επιθυμεί να ζητήσει δικαστική αρωγή σε αστική,

εμπορική ή διοικητική υπόθεση στο έδαφος ενός άλλου συμβαλλόμενου μέρους μπορεί να υποβάλει την αίτησή του στο κράτος της μόνιμης διαμονής του, το οποίο είναι υποχρεωμένο να τη διαβιβάσει στο άλλο κράτος».

Σύμβαση για την Προστασία των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών, που υπογράφηκε στη Ρώμη στις 4 Νοεμβρίου 1950 [στο εξής: ΕΣΔΑ], και όπως προκύπτουν από τις κοινές συνταγματικές παραδόσεις των κρατών μελών, ως γενικές αρχές του κοινοτικού δικαίου».

5. Η Σύμβαση της Χάγης της 25ης Οκτωβρίου 1980 σχετικά με τη διευκόλυνση της διεθνούς πρόσβασης στη δικαιοσύνη, στην οποία είναι συμβαλλόμενα μέρη δέκα εννέα κράτη μέλη, προβλέπει στο άρθρο 1, παράγραφος 1, ότι «[ο]ι υπήκοοι συμβαλλόμενου κράτους μέλους δικαιούνται ευεργέτημα πενίας σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις εντός κάθε συμβαλλόμενου κράτους υπό τους ίδιους όρους, ως αν ήταν και οι ίδιοι υπήκοοι του κράτους αυτούς και είχαν εκεί τη συνήθη διαμονή τους». Η δεύτερη παράγραφος του προαναφερθέντος άρθρου διευκρινίζει ότι «[τ]α πρόσωπα, στα οποία δεν εφαρμόζονται οι διατάξεις της προηγούμενης παραγράφου, τα οποία όμως είχαν συνήθη διαμονή εντός συμβαλλόμενου κράτους όπου έχει ή πρόκειται να κινηθεί δικαστική διαδικασία, δικαιούνται εντούτοις ευεργέτημα πενίας υπό τους προβλεπόμενους στην προηγούμενη παράγραφο όρους, εφόσον η αιτία της διαφοράς πηγάζει από την πρώην αυτή συνήθη διαμονή».

7. Το άρθρο 47 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (στο εξής: Χάρτης), το οποίο φέρει τον τίτλο «Δικαίωμα πραγματικής προσφυγής και αμερόληπτου δικαστηρίου», ορίζει:

«Κάθε πρόσωπο του οποίου παραβιάστηκαν τα δικαιώματα και οι ελευθερίες που διασφαλίζονται από το δίκαιο της Ένωσης, έχει δικαίωμα πραγματικής προσφυγής ενώπιον δικαστηρίου, τηρουμένων των προϋποθέσεων που προβλέπονται στο παρόν άρθρο.

Κάθε πρόσωπο έχει δικαίωμα να δικασθεί η υπόθεσή του δίκαια, δημόσια και εντός εύλογης προθεσμίας, από ανεξάρτητο και αμερόληπτο δικαστήριο, που έχει προηγουμένως συσταθεί νομίμως. Κάθε πρόσωπο έχει τη δυνατότητα να συμβουλευέται δικηγόρο και να του αναθέτει την υπεράσπιση και εκπροσώπησή του.

Δίκαιο της Ένωσης

6. Το άρθρο 6, παράγραφος 2, ΣΕΕ κατοχυρώνει την αρχή σύμφωνα με την οποία «[η] Ένωση σέβεται τα θεμελιώδη δικαιώματα, όπως κατοχυρώνονται με την Ευρωπαϊκή

Σε όσους δεν διαθέτουν επαρκείς πόρους, παρέχεται δικαστική αρωγή, εφόσον η αρωγή αυτή είναι αναγκαία για να εξασφαλισθεί η αποτελεσματική πρόσβαση στη δικαιοσύνη.»

8. Το άρθρο 10, παράγραφος 1, ΣΕΚ ορίζει ότι «[τ]α κράτη μέλη λαμβάνουν κάθε γενικό ή ειδικό μέτρο κατάλληλο να εξασφαλίσει την εκπλήρωση των υποχρεώσεων που απορρέουν από την παρούσα συνθήκη ή προκύπτουν από πράξεις των οργάνων της Κοινότητας. Διευκολύνουν την Κοινότητα στην εκτέλεση της αποστολής της». Η παράγραφος 2 του άρθρου αυτού ορίζει: «[α]πέχουν από κάθε μέτρο που δύναται να θέσει σε κίνδυνο την πραγματοποίηση των σκοπών της παρούσας Συνθήκης».

9. Η τέταρτη αιτιολογική σκέψη της οδηγίας 2003/8/ΕΚ του Συμβουλίου, της 27ης Ιανουαρίου 2003, για βελτίωση της πρόσβασης στη δικαιοσύνη επί διασυνοριακών διαφορών μέσω της θέσπισης στοιχειωδών κοινών κανόνων σχετικά με το ευεργέτημα πενίας στις διαφορές αυτές [στο εξής: οδηγία 2003/8/ΕΚ]², υπενθυμίζει ότι όλα τα κράτη μέλη είναι συμβαλλόμενα μέρη στην ΕΣΔΑ και ότι τα καλυπτόμενα από την οδηγία 2003/8 θέματα ρυθμίζονται σύμφωνα με τη σύμβαση αυτή.

10. Η πέμπτη αιτιολογική σκέψη της προαναφερθείσας οδηγίας καθορίζει τον σκοπό της ως ακολούθως:

«Η παρούσα οδηγία αποσκοπεί στην προώθηση της εφαρμογής της αρχής της παροχής ευεργετήματος πενίας σε διασυνοριακές διαφορές, σε όσους δεν διαθέτουν επαρκείς πόρους, εφόσον το ευεργέτημα αυτό είναι αναγκαίο για να εξασφαλισθεί αποτελεσματική πρόσβαση στη δικαιοσύνη. Το γενικώς

αναγνωρισμένο δικαίωμα πρόσβασης στη δικαιοσύνη επιβεβαιώνεται επίσης από το άρθρο 47 του [Χάρτη].»

11. Η ενδέκατη αιτιολογική σκέψη της οδηγίας 2003/8 προσδιορίζει το ευεργέτημα πενίας ορίζοντας ότι αυτό «θα πρέπει να περιλαμβάνει την παροχή νομικών συμβουλών προκειμένου να επιτευχθεί η διευθέτηση της διαφοράς, πριν γίνει προσφυγή ενώπιον δικαστηρίου, νομική αρωγή για την υποβολή υπόθεσης ενώπιον δικαστηρίου και εκπροσώπηση ενώπιον του δικαστηρίου και συμβολή στα δικαστικά έξοδα ή απαλλαγή από αυτά».

12. Η δέκατη τρίτη αιτιολογική σκέψη της ίδιας οδηγίας καθορίζει το πεδίο εφαρμογής αυτής ως ακολούθως:

«Όλοι οι πολίτες της Ένωσης, όπου και αν έχουν την κατοικία τους ή τη συνήθη διαμονή τους στο έδαφος κράτους μέλους, πρέπει να μπορούν να τυγχάνουν του ευεργετήματος πενίας σε διασυνοριακές διαφορές, εφόσον πληρούν τις προϋποθέσεις που προβλέπει η παρούσα οδηγία. Το ίδιο ισχύει και για τους υπηκόους τρίτων χωρών που έχουν νόμιμο τόπο συνήθους διαμονής σε κράτος μέλος.»

13. Το άρθρο 1, παράγραφος 2, της οδηγίας 2003/8/ΕΚ ορίζει ότι αυτή «εφαρμόζεται, σε διασυνοριακές διαφορές, επί αστικών και εμπορικών υποθέσεων ανεξαρτήτως της φύσεως του δικαστηρίου ή δικαιοδοτικού

2 — ΕΕ L 26, σ. 41.

οργάνου. Δεν καλύπτει, ιδίως, φορολογικές, τελωνειακές ή διοικητικές υποθέσεις».

14. Το άρθρο 3, παράγραφος 1, της οδηγίας 2003/8/ΕΚ διευκρινίζει ότι «[φ]υσικά πρόσωπα τα οποία εμπλέκονται σε διαφορά εμπίπτουσα στην παρούσα οδηγία, δικαιούνται να λαμβάνουν κατάλληλο ευεργέτημα πενίας προκειμένου να εξασφαλίσουν αποτελεσματική πρόσβαση στη δικαιοσύνη, σύμφωνα με τις προϋποθέσεις που προβλέπει η παρούσα οδηγία».

15. Το άρθρο 6 της προαναφερθείσας οδηγίας, το οποίο φέρει τον τίτλο «Προϋποθέσεις που αφορούν την ουσία της διαφοράς», ορίζει, στην παράγραφο 1, ότι «[τ]α κράτη μέλη μπορούν να προβλέψουν ότι οι αιτήσεις για την παροχή ευεργετήματος πενίας που αφορούν αγωγές που κρίνονται προδήλως αβάσιμες, μπορούν να απορρίπτονται από τις αρμόδιες αρχές».

16. Η παράγραφος 3 του ίδιου άρθρου ορίζει περαιτέρω:

«Κατά τη λήψη της απόφασης σχετικά με αίτηση κατ' ουσίαν και υπό την επιφύλαξη του άρθρου 5, τα κράτη μέλη εξετάζουν τη σημασία που έχει η συγκεκριμένη υπόθεση για τον αιτούντα, μπορούν όμως να λαμβάνουν υπόψη και τη φύση της υπόθεσης, όταν ο αιτών ισχυρίζεται ότι βλάπτεται η φήμη του και δεν έχει υποστεί υλική ή οικονομική ζημία ή όταν η αίτηση αφορά αξίωση που απορρέει απευθείας από την επαγγελματική ή μη μισθωτή δραστηριότητα του αιτούντος.»

17. Το άρθρο 94, παράγραφοι 2 και 3, του Κανονισμού Διαδικασίας του Γενικού Δικαστηρίου, το γράμμα του οποίου είναι ταυτόσημο με το άρθρο 95, παράγραφοι 2 και 3, του Κανονισμού Διαδικασίας του Δικαστηρίου Δημοσίας Διοίκησης, ορίζει:

«2. Κάθε φυσικό πρόσωπο το οποίο, λόγω της οικονομικής του καταστάσεως, τελεί σε πλήρη ή μερική αδυναμία να αντιμετωπίσει τα έξοδα της παραγράφου 1 δικαιούται να τύχει του ευεργετήματος πενίας.

Η οικονομική κατάσταση εκτιμάται βάσει αντικειμενικών στοιχείων, όπως είναι το εισόδημα, η περιουσία και η οικογενειακή κατάσταση.

3. Η αίτηση παροχής του ευεργετήματος πενίας απορρίπτεται αν αφορά ένδικο βοήθημα προδήλως απαράδεκτο ή προδήλως αβάσιμο.»

18. Με τη σειρά του, το άρθρο 76, παράγραφος 1, πρώτο εδάφιο, του Κανονισμού Διαδικασίας του Δικαστηρίου ορίζει τα ακόλουθα:

«Αν ο διάδικος βρίσκεται σε αδυναμία να αντιμετωπίσει το σύνολο ή μέρος των εξόδων της δίκης, μπορεί οποτεδήποτε να ζητήσει την παροχή του ευεργετήματος.»

Γ — Εθνική νομοθεσία

19. Το άρθρο 12, παράγραφος 1, του Νόμου περί Δικαστικών Εξόδων (Gerichtskostengesetz, στο εξής: GKG) ορίζει:

«Στις αστικές διαφορές η αγωγή μπορεί κατά κανόνα να επιδοθεί μόνον μετά την καταβολή των τελών της δίκης. Εάν μεταβληθεί το αίτημα της αγωγής δεν μπορεί κατά κανόνα να ενεργηθεί καμία διαδικαστική πράξη πριν καταβληθούν τα σχετικά τέλη. Το ίδιο ισχύει και για την διαδικασία των ενδίκων μέσων.»

20. Το άρθρο 839 του γερμανικού Αστικού Κώδικα (Bürgerliches Gesetzbuch) κατατάσσει τις αγωγές αποζημιώσεως κατά του γερμανικού Δημοσίου στις διαφορές αστικού δικαίου.

21. Το άρθρο 78, παράγραφος 1, του γερμανικού Κώδικα Πολιτικής Δικονομίας (Zivilprozessordnung, στο εξής: ZPO) ορίζει ότι «ενώπιον των Landgericht και των Oberlandesgericht, οι διάδικοι υποχρεούνται να εκπροσωπούνται από δικηγόρο [...]».

22. Το άρθρο 114 του ZPO ορίζει τα εξής:

«Σε διάδικο, ο οποίος εξαιτίας της προσωπικής και οικονομικής του καταστάσεως αδυνατεί να καταβάλει ολικώς, μερικώς ή σε δόσεις τα δικαστικά έξοδα, παρέχεται, κατόπιν αιτήσεως, το ευεργέτημα πενίας, εφόσον η σκοπούμενη προσφυγή στη δικαιοσύνη ή η

δικαστική υπεράσπιση έχει αρκετές πιθανότητες ευδοκιμήσεως και εφόσον δεν υφίσταται ενδείξεις στρεψοδικίας. [...]»

23. Το άρθρο 116, παράγραφος 2, του ZPO προβλέπει ότι το ευεργέτημα πενίας παρέχεται κατόπιν αιτήσεως «σε νομικά πρόσωπα ή σε ομάδες προσώπων που έχουν την ικανότητα να είναι διάδικοι, και τα οποία έχουν συσταθεί και έχουν την έδρα τους [...] στη Γερμανία, εφόσον η καταβολή των εξόδων δεν μπορεί να γίνει ούτε από αυτά τα ίδια, ούτε από όσους συνδέονται οικονομικά με το αντικείμενο της δίκης και εφόσον η παράλειψη της προσφυγής στη δικαιοσύνη ή της δικαστικής υπεράσπισης αντιβαίνει στο γενικό συμφέρον [...]».

24. Το άρθρο 122 του ZPO διευκρινίζει ότι:

«(1) Η παροχή του ευεργετήματος πενίας έχει τα εξής αποτελέσματα:

1. Η φοροεισπρακτική αρχή του ομοσπονδιακού κράτους ή του ομόσπονδου κράτους μπορεί να απαιτήσει από τον συγκεκριμένο διάδικο να καταβάλει

α) τα δικαστικά έξοδα και τα έξοδα του δικαστικού επιμελητή που έχουν καταστεί ή πρόκειται να καταστούν απαιτητά,

β) τις αμοιβές των δικηγόρων που ορίζονται συνήγοροι, που έχουν ήδη διαβιβασθεί στην εν λόγω αρχή,

μόνον σύμφωνα με τα μέτρα που λαμβάνει το δικαστήριο,

2. ο διάδικος απαλλάσσεται από την υποχρέωση να παράσχει εγγύηση για τα δικαστικά έξοδα,

3. οι δικηγόροι που ορίσθηκαν συνήγοροι δεν μπορούν να απαιτήσουν αμοιβή από τον συγκεκριμένο διάδικο.

ενώπιον εθνικού δικαστηρίου αγωγή αποζημίωσης κατά του δημοσίου λόγω παραβάσεως του δικαίου της Ένωσης. Κατά τον χρόνο ασκήσεως της αγωγής της, η DEB δεν απασχολούσε εργαζόμενους και στερείτο περιουσιακών στοιχείων.

[...]

25. Τέλος, το άρθρο 123 του ΖΡΟ ορίζει ότι «[η] παροχή του ευεργετήματος πενίας δεν επηρεάζει την υποχρέωση επιστροφής στον αντίδικο των δαπανών στις οποίες αυτός υπεβλήθη».

27. Η μη τήρηση εκ μέρους της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας της προθεσμίας μεταφοράς της οδηγίας 98/30 διαπιστώθηκε, εξάλλου, με απόφαση του Δικαστηρίου επί προσφυγής λόγω παραβάσεως⁵.

III — Η διαφορά της κύριας δίκης και το προδικαστικό ερώτημα

26. Η DEB Deutsche Energiehandels- und Beratungsgesellschaft mbH (στο εξής: DEB) είναι γερμανική επιχείρηση, η οποία συστάθηκε το 1998 και έλαβε έγκριση από το υπουργείο οικονομικών του ομόσπονδου κράτους του Βρανδεμβούργου να ασκεί δραστηριότητα ανεξάρτητου χονδρέμπορου ενέργειας και επιχείρησης παροχής ενέργειας επί του γερμανικού εδάφους. Ισχυριζόμενη ότι υπέστη ζημία εξαιτίας της όψιμης μεταφοράς στο γερμανικό δίκαιο των οδηγιών 98/30/ΕΚ³ και 2003/55/ΕΚ⁴, οι οποίες θα κατοχύρωναν την άνευ διακρίσεων πρόσβαση στα εθνικά δίκτυα αερίου, η DEB άσκησε

28. Η DEB ισχυρίζεται ότι υπέστη ζημία και ζητεί την επιδίκαση αποζημίωσης ύψους πλέον των 3,7 δισεκατομμυρίων ευρώ. Κατά την επ' ακροατηρίου συζήτηση, η DEB διευκρίνισε ότι το 1998 απασχολούσε 200 περίπου άτομα, τα οποία αναγκάσθηκε να απολύσει σταδιακά εξαιτίας της αδράνειάς της, καθώς επίσης ότι διέθετε ίδια περιουσιακά στοιχεία τα οποία έχασε για τον ίδιο λόγο. Όπως υποστηρίζει, όταν η πρόσβαση στα δίκτυα αερίου κατέστη πράγματι δυνατή, δεν ήταν πλέον σε θέση να ασκήσει τη δραστηριότητα για την οποία της είχε παρασχεθεί άδεια.

29. Η DEB εκτιμά ότι, εξαιτίας του γεγονότος ότι δεν μπόρεσε να έχει πρόσβαση στα δίκτυα αερίου, δεν υπέγραψε τουλάχιστον έξι συμβάσεις. Προς δικαιολόγηση του ποσού που διεκδικεί για ζημίες και τόκους, ισχυρίζεται ότι αυτό αντιστοιχεί στη διαφορά μεταξύ της μέσης στατιστικής τιμής πωλήσεως στους μεγάλους βιομηχανικούς πελάτες στη Γερμανία και της τιμής αγοράς στη Ρωσία,

3 — Οδηγία του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 22ας Ιουνίου 1998, σχετικά με τους κοινούς κανόνες για την εσωτερική αγορά φυσικού αερίου (ΕΕ L 204, σ. 1).

4 — Οδηγία του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 26ης Ιουνίου 2003, σχετικά με τους κοινούς κανόνες για την εσωτερική αγορά φυσικού αερίου και την κατάργηση της οδηγίας 98/30 (ΕΕ L 176, σ. 57).

5 — Απόφαση της 1ης Απριλίου 2004, C-64/03, Επιτροπή κατά Γερμανίας (Συλλογή 2004, σ. I-3551).

αφού αφαιρεθούν το αντίτιμο για τα έξοδα διαμετακομίσεως και μεταφοράς. Εν συνεχεία η DEB αφαίρεσε από το πρώτο έκπτωση προφυλάξεως ποσοστού 50%, όπως προβλέπει η σχετική γερμανική νομοθεσία.

30. Κατά τους υπολογισμούς της DEB, το υπολογιζόμενο βάσει της αξίας του αντικειμένου της διαφοράς τέλος της δίκης, το οποίο υποχρεούται να καταβάλει, ανέρχεται περίπου σε 275 000 ευρώ. Δεδομένου, ωστόσο, ότι η εκπροσώπηση από δικηγόρο είναι υποχρεωτική, η DEB εκτιμά ότι τα έξοδα σχετικά με την εκπροσώπηση θα υπερβούν τα 990 000 ευρώ. Προκειμένου να ευδοκιμήσει η αγωγή της και δεδομένου ότι δεν διαθέτει επαρκή οικονομικά μέσα, η DEB, η οποία αδυνατεί να καταβάλει τόσο το επιβαλλόμενο από το άρθρο 12, παράγραφος 1, του GKG, τέλος, όσο και την αμοιβή του δικηγόρου, η σύμπραξη του οποίου είναι απαραίτητη, ζήτησε από το Landgericht Berlin να της παρασχεθεί το ευεργέτημα πενίας.

31. Με απόφαση της 4ης Μαρτίου 2008, το προαναφερθέν δικαστήριο αρνήθηκε να παράσχει το ευεργέτημα πενίας, με την αιτιολογία ότι η DEB δεν πληροί τις προϋποθέσεις του άρθρου 116, παράγραφος 2, του ZPO. Καίτοι δεν αμφισβητείται η έλλειψη οικονομικών μέσων της DEB, δεν προκύπτει εντούτοις ότι τυχόν παράλειψη προσφυγής στη δικαιοσύνη αντιβαίνει στο γενικό συμφέρον, όπως αυτό έχει ερμηνευθεί από τα γερμανικά δικαστήρια και το Bundesverfassungsgericht. Επιπλέον, το Landgericht Berlin δεν απεφάνθη επί του βάσιμου του αιτήματος της κύριας δίκης.

32. Η DEB άσκησε αμελλητί έφεση κατά της εν λόγω αποφάσεως ενώπιον του Kammergericht Berlin. Το εν λόγω δικαστήριο κρίνει ότι, εφόσον καλείται να αποφασίσει βάσει αποκλειστικώς του γερμανικού

δικαίου, δεν μπορεί παρά να διαπιστώσει ότι το Landgericht Berlin προέβη σε ορθή ερμηνεία των προϋποθέσεων του άρθρου 116, παράγραφος 2, του ZPO. Συγκεκριμένα, κατά πάγια νομολογία, τα γερμανικά δικαστήρια, αναγνώρισαν σε λίγες μόνον περιπτώσεις ότι τυχόν μη προσφυγή στη δικαιοσύνη αντιβαίνει πράγματι στο γενικό συμφέρον. Τούτο θα συνέβαινε εάν η απόφαση αφορούσε σημαντικό τμήμα του πληθυσμού ή αναμένετο να έχει κοινωνικές επιπτώσεις. Προσβολή του γενικού συμφέροντος, υπό την έννοια του άρθρου 116, παράγραφος 2, του ZPO, θα υφίστατο επίσης, εάν η μη προσφυγή στη δικαιοσύνη εμποδίζει το νομικό πρόσωπο να εξακολουθεί να εκπληρώνει αποστολή γενικού συμφέροντος ή ακόμα οσάκις η ίδια η υπόσταση του νομικού αυτού προσώπου εξαρτιόταν από την προσφυγή και διακυβεύονταν θέσεις εργασίας ή αν το νομικό πρόσωπο είχε πολλούς δανειστές.

33. Το Kammergericht Berlin διευκρινίζει περαιτέρω ότι, κατά τη γερμανική νομολογία και ειδικότερα αυτή του Bundesgerichtshof, δεν πληρούνται οι προϋποθέσεις του άρθρου 116, παράγραφος 2, του ZPO, εκ του γεγονότος ότι η έκδοση ορθής αποφάσεως εξυπηρετεί το γενικό συμφέρον, ή ότι για την επίλυση της διαφοράς πρέπει να δοθεί απάντηση σε νομικά ερωτήματα γενικού συμφέροντος.

34. Στην περίπτωση της DEB, η εν λόγω εταιρία δεν έχει ούτε έσοδα και περιουσιακά στοιχεία, ούτε εργαζόμενους και δανειστές. Η μη προσφυγή στη δικαιοσύνη δεν απειλεί, αυτή καθαυτή, την επιβίωσή της. Επιπλέον, δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι εκπληρώνει αποστολή γενικού συμφέροντος. Εφόσον, όπως πάντα απαιτείτο, πρέπει, πέραν των προσώπων

εκείνων που έχουν οικονομική συμμετοχή στη διαφορά, να πλήττεται εξαιτίας της αδυναμίας προσφυγής στη δικαιοσύνη σημαντική κατηγορία ατόμων και, δεδομένου ότι κάτι τέτοιο δεν συντρέχει στην περίπτωση της DEB, η απόφαση του Landgericht Berlin περί απορρίψεως του αιτήματος παροχής του ευεργετήματος πενίας πρέπει να επικυρωθεί.

35. Το Kammergericht Berlin υπενθυμίζει επίσης ότι η διαφορετική μεταχείριση στην οποία προβαίνει ο ΖΠΟ μεταξύ φυσικών και νομικών προσώπων θα εκρίνετο, εξάλλου, σύμφωνη προς το γερμανικό Σύνταγμα από το Bundesverfassungsgericht. Το τελευταίο έκρινε συγκεκριμένα ότι η παροχή του ευεργετήματος πενίας μπορεί ενδεχομένως να εξομοιωθεί με κοινωνική αρωγή απορρέουσα από την αρχή του κράτους δικαίου και απαραίτητη στο πλαίσιο σεβασμού της ανθρωπίνης αξιοπρέπειας. Το αιτούν δικαστήριο συνάγει εκ του ανωτέρω ότι τέτοια αλληλεγγύη δεν μπορεί να γίνει δεκτή όσον αφορά νομικά πρόσωπα που στερούνται οικονομικών μέσων. Για τα νομικά πρόσωπα, το γεγονός ότι διαθέτουν επαρκή περιουσιακά στοιχεία συνιστά προϋπόθεση της συστάσεως και της υποστάσεώς τους, τα δε πρόσωπα αυτά δεν μπορούν να τύχουν αναγνωρίσεως από την εθνική έννομη τάξη, παρά μόνον εφόσον είναι σε θέση να επιδιώκουν τον σκοπό για τον οποίο συστάθηκαν και να εκπληρώνουν την αποστολή τους με ίδια μέσα.

36. Σε κάθε περίπτωση, το Kammergericht Berlin θέτει το ερώτημα κατά πόσον το άρθρο 116, παράγραφος 2, του ΖΠΟ, όπως έχει μέχρι σήμερα ερμηνευθεί από τα εθνικά δικαστήρια, προσκρούει ενδεχομένως στο δικαίο της Ένωσης. Οι προϋποθέσεις παροχής του ευεργετήματος πενίας, που αποδεικνύονται πιο περιοριστικές για τα νομικά πρόσωπα

από ό,τι για τα φυσικά πρόσωπα, και οι οποίες, επιπλέον, ερμηνεύονται αυστηρώς από τον Γερμανό εθνικό δικαστή, έχουν, στην περίπτωση της DEB, ως ουσιαστικό αποτέλεσμα το γεγονός ότι της στερούν κάθε δυνατότητα να επιδιώξει την αναγνώριση της ευθύνης του γερμανικού κράτους λόγω παραβάσεως του δικαίου της Ένωσης. Επομένως, η άρνηση παροχής του ευεργετήματος πενίας καθιστά αδύνατη, ή έστω εξαιρετικά δυσχερή, την ενδεχόμενη καταβολή αποζημιώσεως εκ μέρους του Δημοσίου συνεπεία της ευθύνης του από την παράβαση του δικαίου της Ένωσης. Συνεπώς, το αιτούν δικαστήριο διατηρεί αμφιβολίες ως προς τη συμβατότητα του εθνικού μέτρου προς της αρχές που συνδέονται με την ευθύνη του Δημοσίου και, ειδικότερα, προς την αρχή της αποτελεσματικότητας, όπως αυτή συνάγεται από τη νομολογία του Δικαστηρίου.

37. Αντιμετωπίζοντας δυσχέρειες ως προς την ερμηνεία του δικαίου της Ένωσης και δεδομένου ότι εκλήθη να κρίνει σε τελευταίο βαθμό επί του εν λόγω ζητήματος, το Kammergericht Berlin αποφάσισε επομένως να αναστείλει τη διαδικασία και να υποβάλει στο Δικαστήριο, με απόφαση περί παραπομπής της 30ής Ιουνίου 2009, το ακόλουθο προδικαστικό ερώτημα βάσει του άρθρου 234 ΕΚ:

«Είναι συμβατή με το κοινοτικό δικαίο, δεδομένου ότι δεν επιτρέπεται να διαμορφώνουν τα κράτη μέλη τις προϋποθέσεις και τη διαδικασία διεκδίκησης αποζημιώσεως εξ αστικής ευθύνης του Δημοσίου κατά το κοινοτικό δικαίο κατά τέτοιο τρόπο ώστε να καθίσταται ουσιαστικώς αδύνατη ή εξαιρετικά δυσχερής η επιδίκαση αποζημιώσεως βάσει της αρχής της ως άνω ευθύνης, η εθνική εκείνη ρύθμιση κατά την οποία η προσφυγή στη δικαιοσύνη προϋποθέτει την προκαταβολή των εξόδων

της δίκης, το δε ευεργέτημα πενίας δεν μπορεί να παρασχεθεί σε ένα νομικό πρόσωπο που αδυνατεί να [καταβάλει την εν λόγω προκαταβολή];»

IV — Η ενώπιον του Δικαστηρίου διαδικασία

38. Γραπτές παρατηρήσεις κατέθεσαν η προσφεύγουσα της κύριας δίκης, η Δανική, η Γερμανική, η Γαλλική, η Ιταλική και η Πολωνική Κυβέρνηση, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή καθώς και η Εποπτεύουσα αρχή της ΕΖΕΣ.

39. Κατά την επ' ακροατηρίου συζήτηση της 3ης Ιουνίου 2010, ανέπτυξαν προφορικά τις παρατηρήσεις τους η προσφεύγουσα της κύριας δίκης, η Γερμανική Κυβέρνηση, η Επιτροπή, καθώς και η Εποπτεύουσα αρχή της ΕΖΕΣ.

V — Νομική ανάλυση

A — Σύνοψη των παρατηρήσεων

40. Προκαταρκτικώς, πρέπει να υπομνησθεί ότι η Γερμανική Κυβέρνηση, όπως εξάλλου και η Δανική, η Γαλλική και η Ιταλική

Κυβέρνηση, καθώς και η Επιτροπή, καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι η επίμαχη εθνική ρύθμιση δεν είναι προβληματική από τη σκοπιά των αρχών της ισοδυναμίας και της αποτελεσματικότητας. Υποστηρίζουν, ουσιαστικώς, ότι, παρότι οι υποκείμενοι στο δίκαιο πρέπει πράγματι να είναι σε θέση να επιδιώκουν την αναγνώριση της ευθύνης του κράτους λόγω παραβάσεως του δικαίου της Ένωσης, οι αρχές της αποτελεσματικότητας του δικαίου της Ένωσης και της αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας δεν μπορούν να καταλήγουν σε υποχρέωση των κρατών μελών να παρέχουν το ευεργέτημα πενίας σε νομικά πρόσωπα, τα οποία δεν είναι παρά τεχνητά μορφώματα των εθνικών εννόμων τάξεων και των οποίων η αναγνώριση εξαρτάται ειδικότερα από την ύπαρξη επαρκών για την επιβίωσή τους πόρων. Απουσία μέτρου εναρμόνισης σε επίπεδο Ένωσης και λαμβανομένων υπόψη τόσο των κανονισμών διαδικασίας ενώπιον των δικαστηρίων της, όσο και της ίδιας της φύσεως του ευεργετήματος πενίας –του οποίου ο ουσιαστικά κοινωνικός και συνδεδεμένος με την ανθρώπινη αξιοπρέπεια χαρακτήρας υπογραμμίσθηκε από ορισμένες κυβερνήσεις– είναι άκρως δικαιολογημένο και θεμιτό να εξαρτώνται τυχόν προϋποθέσεις παροχής του ευεργετήματος πενίας σε νομικά πρόσωπα από πολύ περιοριστικότερους όρους από ό,τι όταν η δικαστική αρωγή ζητείται από φυσικό πρόσωπο.

41. Αντιστρόφως, η προσφεύγουσα της κύριας δίκης, η Πολωνική Κυβέρνηση και η Εποπτεύουσα αρχή της ΕΖΕΣ διατυπώνουν επιφυλάξεις ως προς την επίμαχη εθνική διάταξη. Η DEB υποστηρίζει ότι, στο μέτρο που θα υποχρεωθεί να παραιτηθεί από την αγωγή αποζημιώσεως εάν δεν της παρασχεθεί

το ευεργέτημα πενίας, είναι προφανής η παραβίαση της αρχής της αποτελεσματικότητας, δεδομένου ότι ουσιαστικώς κωλύεται να επικαλεσθεί ενώπιον δικαστηρίου δικαιώματα που αντλεί από το δίκαιο της Ένωσης, εκτίμηση που συμμερίζεται η Εποπτεύουσα αρχή της ΕΖΕΣ, έστω και αν την προβάλλει κατά διαφοροποιημένο τρόπο. Η Πολωνική Κυβέρνηση αμφισβητεί την εξαιρετικά περιοριστική ερμηνεία της έννοιας του «γενικού συμφέροντος» εκ μέρους των γερμανικών δικαστηρίων και εκτιμά ότι η προσβολή αυτή της αρχής της αποτελεσματικότητας έχει δυσανάλογο χαρακτήρα. Υπό τις συνθήκες αυτές, η προσφεύγουσα της κύριας δίκης, η Πολωνική Κυβέρνηση και η Εποπτεύουσα αρχή της ΕΖΕΣ καταλήγουν ότι συντρέχει παραβίαση της αρχής της αποτελεσματικότητας.

B — Αποτελεσματική ένδικη προστασία των δικαιωμάτων που απονέμονται στα υποκείμενα δικαίου από το δίκαιο της Ένωσης και αρχή της ευθύνης του κράτους λόγω παραβιάσεως του εν λόγω δικαίου

42. Κατά πάγια νομολογία του Δικαστηρίου⁶, η αρχή της αποτελεσματικής ένδικης προστασίας των δικαιωμάτων, την οποία αναγνωρίζει το δίκαιο της Ένωσης στους ιδιώτες, αποτελεί γενική αρχή του δικαίου της Ένωσης απορρέουσα από τις κοινές συνταγματικές παραδόσεις των κρατών μελών,

6 — Απόφαση της 13ης Μαρτίου 2007, C-432/05, Unibet (Συλλογή 2007, σ. I-2271, σκέψη 37 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).

κατοχυρωμένη στα άρθρα 6 και 13 της ΕΣΔΑ και, πιο πρόσφατα, στο άρθρο 47 του Χάρτη⁷.

43. Η αποτελεσματική ένδικη προστασία που κατοχυρώνεται κατ' αυτόν τον τρόπο συνίσταται στη διασφάλιση της δυνατότητας των υποκειμένων δικαίου να επικαλούνται τα δικαιώματα που αντλούν από το δίκαιο της Ένωσης. Ακόμα και στην περίπτωση που τα δικαιώματά τους παραβιάστηκαν από το κράτος, τα υποκείμενα δικαίου πρέπει να έχουν τη δυνατότητα αποκαταστάσεως της ζημίας με απόφαση εθνικού δικαστηρίου.

44. Πράγματι, όπως προκύπτει από την ίδια τη λογική τόσο των Συνθηκών, όσο και των υποχρεώσεων που ανέλαβαν τα ίδια τα κράτη μέλη κατόπιν της αποφάσεώς τους να προσχωρήσουν στην Ένωση, οι ιδιώτες πρέπει να έχουν τη δυνατότητα να ζητούν να αναγνωρισθεί η ευθύνη κράτους μέλους, οσάκις εκτιμούν ότι είναι θύματα παραβάσεως του δικαίου της Ένωσης από το εν λόγω κράτος.

45. Κατ' αυτόν τον τρόπο επιδιώκονται επομένως ταυτόχρονα οι σκοποί, αφενός της τηρήσεως των υποχρεώσεων που έλαβαν τα κράτη μέλη σε σχέση με το δίκαιο της Ένωσης, αφετέρου της εγγυήσεως για τους ιδιώτες περί της πλήρους αποτελεσματικότητας των δικαιωμάτων που αντλούν από το δίκαιο της Ένωσης. Πράγματι, κατά πάγια νομολογία προκύπτει ότι τα κράτη μέλη έχουν

7 — Σε σχέση με τον εν λόγω Χάρτη, θα ήθελα να επισημάνω ότι, παρότι δεν είχε δεσμευτική ισχύ κατά τον χρόνο των πραγματικών περιστατικών της κύριας δίκης, συνιστά αδι-αμφισβήτητο στοιχείο που πρέπει να ληφθεί υπόψη στην υπό κρίση υπόθεση, δεδομένου κυρίως του γεγονότος ότι ο νομοθέτης της Ένωσης αναγνώρισε ρητώς τη σημασία του στην πέμπτη αιτιολογική σκέψη της οδηγίας 2003/8 (για παρόμοια κατάσταση, βλ. απόφαση της 27ης Ιουνίου 2006, C-540/03, Κοινοβούλιο κατά Συμβουλίου, Συλλογή 2006, σ. I-5769, σκέψη 38).

το καθήκον, βάσει της κατοχυρωμένης στο άρθρο 10 ΣΕΚ αρχής της καλόπιστης συνεργασίας, να εξασφαλίζουν την πλήρη αποτελεσματικότητα των κανόνων της Ένωσης και να προστατεύουν τα δικαιώματα που αυτοί χορηγούν στους ιδιώτες⁸.

46. Το δικαίωμα αποζημίωσης των ζημιωθέντων από παράβαση του δικαίου της Ένωσης προσώπων αποτελεί θεμελιώδη αρχή του κράτους δικαίου που καθιερώνουν οι Συνθήκες, και ειδικότερη έκφανση της αρχής της αποτελεσματικής ένδικης προστασίας. Συγχρόνως, ο βασικός καταστατικός χάρτης της Ένωσης, τον οποίον συνιστούν οι Συνθήκες, διαπνέεται από πνεύμα δικαστικής συνεργασίας. Επομένως, εφόσον το Δικαστήριο καθιέρωσε, λογικά, την αρχή της ευθύνης του Δημοσίου λόγω παραβάσεως του δικαίου της Ένωσης, υπέδειξε, εξίσου λογικά, ότι για την επίκληση της αρχής αυτής πρέπει να είναι δυνατή η προσφυγή ενώπιον του εθνικού δικαστού, ως δικαστού κοινού δικαίου της Ένωσης, καθώς επίσης ότι απόκειται επομένως στις εθνικές έννομες τάξεις να καθορίσουν τα αρμόδια δικαστήρια, καθώς και τις τυπικές και ουσιαστικές προϋποθέσεις τέτοιων προσφυγών. Η διαδικαστική και δικαιοδοτική αυτονομία των κρατών μελών επιτάσσει ότι πρέπει να τους αναγνωρίζεται, σχετικώς, ένα περιθώριο ευελιξίας.

47. Εντούτοις, η ελευθερία αυτή πρέπει απαραίτητως να είναι οριοθετημένη. Παρότι πρέπει να παρέχεται στους ιδιώτες η δυνατότητα να επιδιώκουν την αναγνώριση της ευθύνης

του κράτους που παρέβη το δίκαιο της Ένωσης στο πλαίσιο του εθνικού δικαίου περί ευθύνης, «οι προϋποθέσεις τις οποίες ορίζουν οι διάφορες εθνικές νομοθεσίες σχετικά με την αποκατάσταση της ζημίας δεν μπορεί να είναι λιγότερο ευνοϊκές από εκείνες που αφορούν παρόμοιες απαιτήσεις στηριζόμενες στο εσωτερικό δίκαιο (αρχή της ισοδυναμίας) ούτε μπορούν να είναι τέτοιες ώστε να καθίστουν πρακτικώς αδύνατη ή εξαιρετικώς δυσχερή την αποζημίωση (αρχή της αποτελεσματικότητας)»⁹.

48. Στην προκειμένη περίπτωση, πρέπει να τονισθεί ότι παρέχεται πράγματι στα υποκείμενα δικαίου η δυνατότητα να ασκήσουν κατά του γερμανικού Δημοσίου αγωγή αποζημίωσης λόγω παραβάσεως του δικαίου της Ένωσης. Απομένει να αποδειχθεί κατά πόσον η εθνική νομοθεσία τηρεί τις αρχές της ισοδυναμίας και της αποτελεσματικότητας.

Γ — Επί της αρχής της ισοδυναμίας

49. Η αρχή της ισοδυναμίας, κατά την οποία το σύνολο των διατάξεων που έχουν εφαρμογή επί προσφυγών πρέπει να εφαρμόζεται αδιακρίτως επί των προσφυγών που στηρίζονται σε παράβαση του δικαίου της Ένωσης και επί εκείνων που στηρίζονται σε παράβαση του εσωτερικού δικαίου¹⁰, τηρείται πράγματι στην προκειμένη περίπτωση. Η καταβολή

8 — Απόφασεις της 9ης Μαρτίου 1978, 106/77, Simmenthal (Συλλογή τόμος 1978, σ. 239, σκέψη 16), της 19ης Ιουνίου 1990, C-213/89, Factortame κ.λπ. (Συλλογή 1990, σ. I-2433, σκέψη 19), καθώς και της 19ης Νοεμβρίου 1991, C-6/90 και C-9/90, Francovich κ.λπ. (Συλλογή 1991, σ. I-5357, σκέψη 32).

9 — Απόφαση της 10ης Ιουλίου 1997, C-261/95, Palmisani (Συλλογή 1997, σ. I-4025, σκέψη 27).

10 — Απόφαση της 26ης Ιανουαρίου 2010, C-118/08, Transportes Urbanos y Servicios Generales (Συλλογή 2010, σ. I-653, σκέψη 33 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).

τελών της δίκης απαιτείται κάθε φορά που ασκείται αγωγή αποζημίωσης κατά δημοσίου, ανεξαρτήτως αν η αγωγή στηρίζεται σε προβαλλόμενη παράβαση του εσωτερικού δικαίου ή του δικαίου της Ένωσης. Επιπλέον, οι προϋποθέσεις παροχής του ευεργετήματος πενίας σε νομικά πρόσωπα είναι οι ίδιες, τόσο όταν τα νομικά αυτά πρόσωπα ασκούν αγωγή για την αναγνώριση ευθύνης κράτους λόγω παραβάσεως του εθνικού δικαίου, όσο και όταν επιδιώκουν να αναγνωρισθεί ευθύνη του γερμανικού Δημοσίου για παράβαση του δικαίου της Ένωσης.

το ύψος των οποίων είναι ανάλογο προς την εκτιμώμενη αξία του αντικειμένου της διαφοράς. Η γερμανική νομοθεσία δεν προβλέπει ανώτατο όριο. Εν συνεχεία, το άρθρο 116, παράγραφος 2, του ΖΡΟ καθιστά δυνατή την παροχή του ευεργετήματος πενίας στα νομικά πρόσωπα, υπό την προϋπόθεση, ειδικότερα ότι η παράλειψη προσφυγής στη δικαιοσύνη αντιβαίνει στο γενικό συμφέρον, προϋπόθεση που ερμηνεύεται αυστηρώς από τα γερμανικά δικαστήρια.

Δ — Επί της αρχής της αποτελεσματικότητας

50. Όπως ορθώς επεσήμανε το αιτούν δικαστήριο, το ζήτημα που τίθεται στην παρούσα είναι προπάντων αυτό της συμβατότητας προς το δίκαιο της Ένωσης, και ειδικότερα προς την αρχή της αποτελεσματικότητας, εθνικής νομοθεσίας η οποία, στη συγκεκριμένη περίπτωση που υποβάλλεται σήμερα στο Δικαστήριο, έχει ως συνέπεια τη μη παροχή αρωγής σε νομικό πρόσωπο ούτως ώστε να υπερπηδήσει προσκόμματα που δυσχεραίνουν την πρόσβασή του στη δικαιοσύνη, προκειμένου να επικαλεστεί δικαιώματα που ισχυρίζεται ότι αντλεί από το δίκαιο της Ένωσης.

51. Η ανωτέρω αναφερθείσα κατάσταση προκύπτει από τον συνδυασμό δύο διατάξεων.

52. Καταρχάς, το άρθρο 12 του GKG επιβάλλει στους διαδίκους, όποιοι και αν είναι αυτοί, την υποχρέωση να καταβάλουν τέλη,

53. Βάσει της νομολογίας του Δικαστηρίου, φρονώ ότι είναι σημαντικό να ενταχθεί το άρθρο 116, παράγραφος 2, του ΖΡΟ στο ευρύτερο πλαίσιο των γερμανικών δικονομικών κανόνων. Τουτέστιν, παρότι οι γραπτές παρατηρήσεις των ενδιαφερομένων μετεχόντων επικεντρώθηκαν στο ζήτημα της αρνήσεως παροχής του ευεργετήματος πενίας σε νομικά πρόσωπα, οι προϋποθέσεις παροχής του ευεργετήματος πρέπει να αναλυθούν στο ευρύτερο πλαίσιο της γενικής οργάνωσης της διαδικασίας, όπως καθορίζεται από το συγκεκριμένο κράτος μέλος.

1. Επί της δυνατότητας να εξαρτηθεί η διαδικασία από την πληρωμή τέλους, υπό τον όρο ότι αυτό δεν θα είναι δυσανάλογο

54. Στο παρόν στάδιο προβληματισμού, οφείλω να υπενθυμίσω στο Δικαστήριο ότι τα κράτη μέλη, στο πλαίσιο της εφαρμογής της διαδικαστικής τους αυτονομίας, μπορούν ελεύθερα να εξαρτούν την προσφυγή στη δικαιοσύνη από την καταβολή εξόδων διαδικασίας. Τα έξοδα αυτά εμφανίζονται κατά κανόνα υπό δύο εντελώς διαφορετικές μορφές: είτε πρόκειται περί εισπραττόμενου από το κράτος τέλους, εν είδει συμμετοχής των

διαδίκων στη χρηματοδότηση της δημόσιας δικαστικής λειτουργίας, είτε πρόκειται περί προκαταβολής επί των δικαστικών εξόδων, ήτοι εγγυήσεως κατατιθέμενης από τον ενάγοντα, προκειμένου να διασφαλίζεται ότι, σε περίπτωση που αυτός ηττηθεί, θα συμμετάσχει στην κάλυψη των εξόδων στα οποία υπεβλήθη ο εναγόμενος για την άμυνά του.

55. Μέχρι σήμερα το Δικαστήριο επελήφθηκε μόνον μηχανισμών «cautio iudicatum solvi», οι οποίοι αντιστοιχούν στη δεύτερη εκ των προαναφερθεισών μορφών εξόδων. Η ιδιαιτερότητα των μηχανισμών, των οποίων τη συμβατότητα προς το δίκαιο της Ένωσης κλήθηκε να εκτιμήσει το Δικαστήριο, έγκειτο στο γεγονός ότι η εν λόγω εγγύηση, αποκαλούμενη κατά κανόνα «εγγύηση στην αλλοδαπή», πρέπει να καταβάλλεται από τον ενάγοντα οσάκις αυτός δεν κατοικεί επί του εδάφους, ούτε έχει την υπηκοότητα του κράτους μέλους εκείνου, ενώπιον των δικαστηρίων του οποίου ασκήθηκε η αγωγή, ενώ δεν απαιτείται η καταβολή τέτοιας εγγυήσεως εκ μέρους των υπηκόων του εν λόγω κράτους μέλους, ακόμα και όταν αυτοί δεν κατοικούν στο κράτος καταγωγής τους ή δεν έχουν περιουσιακά στοιχεία στην επικράτεια αυτού. Ως εκ τούτου, πρέπει να επισημανθεί ότι το Δικαστήριο διεξήγαγε τον έλεγχο του βάσει του άρθρου 12 ΕΚ και της γενικής απαγορεύσεως των διακρίσεων¹¹, και όχι βάσει της αρχής της αποτελεσματικότητας του δικαίου της Ένωσης.

11 — Αποφάσεις της 1ης Ιουλίου 1993, C-20/92, Hubbard (Συλλογή 1993, σ. I-3777), της 26ης Σεπτεμβρίου 1996, C-43/95, Data Delecta και Forsberg (Συλλογή 1996, σ. I-4661), της 20ής Μαρτίου 1997, C-323/95, Hayes (Συλλογή 1997, σ. I-1711), καθώς και της 2ας Οκτωβρίου 1997, C-122/96, Saldanha και MTS (Συλλογή 1997, σ. I-5325).

56. Κατά την επ' ακροατηρίου συζήτηση, η Γερμανική Κυβέρνηση κλήθηκε να διευκρινίσει τις συνθήκες υπό τις οποίες υπολογίζεται το τέλος της διαδικασίας. Επί τη ευκαιρία αυτή, η ως άνω κυβέρνηση ανέφερε ότι η σχετική γερμανική νομοθεσία έχει καθιερώσει κλίμακα, ούτως ώστε το υποκείμενο δικαίον να είναι σε θέση, αναλόγως με την εκτιμώμενη αξία του αντικειμένου της διαφοράς, να γνωρίζει εκ των προτέρων και με πλήρη διαφάνεια το ύψος του τέλους που θα κληθεί να καταβάλει. Αναλόγως με την αξία αυτή, εφαρμόζεται ορισμένος συντελεστής για τον υπολογισμό του τέλους. Η Γερμανική Κυβέρνηση διευκρίνισε ότι σκοπός του τέλους είναι κυρίως η συμμετοχή των χρηστών της δημόσιας δικαστικής λειτουργίας στη χρηματοδότησή της. Δεδομένου ότι το τέλος που εισπράττεται επί των διαφορών ήσσονος οικονομικής σημασίας δεν επαρκεί για την κάλυψη του πραγματικού κόστους της δίκης, το τέλος που επιβάλλεται σε διαφορές που αφορούν σημαντικότερα ποσά είναι μεγαλύτερο. Βάσει ακριβώς όλων αυτών των στοιχείων, το τέλος διαδικασίας που κλήθηκε να καταβάλει η DEB καθορίστηκε στα 275 000 ευρώ περίπου.

57. Εντούτοις, όσο υψηλότερα είναι τα έξοδα διαδικασίας, τόσο μεγαλύτερος είναι ο κίνδυνος να μην μπορεί ο ενάγων να τα καταβάλει και να πρέπει να ζητήσει την παροχή του ευεργετήματος πενίας. Ο καθορισμός υψηλών εξόδων διαδικασίας σε συνδυασμό με πολύ περιοριστικές προϋποθέσεις παροχής του ευεργετήματος πενίας μπορεί να θεωρηθεί ικανός να καταλήξει σε προσβολή του δικαιώματος προσβάσεως σε δικαστήριο, τούτο δε κατά μείζονα λόγο εάν, όπως και στην προκειμένη περίπτωση, απαιτείται να καταβληθεί το τέλος πριν τη διεξαγωγή της δίκης. Το ζήτημα που τίθεται εν προκειμένω είναι να εξακριβωθεί κατά πόσον ο καταμερισμός των εξόδων της δημόσιας δικαστικής λειτουργίας μεταξύ των χρηστών αυτής και

του κράτους, όπως διαμορφώνεται κατά τη γερμανική νομοθεσία, είναι κατάλληλος ή κατά πόσον υπερβαίνει τα όρια του εύλογου και του δίκαιου, συνιστώντας, σε συγκεκριμένη κατάσταση όπως αυτή της προκειμένης περιπτώσεως, ανεπίτρεπτο περιορισμό στην πρόσβαση στη δικαιοσύνη. Το ζήτημα αυτό μπορεί να εξετασθεί δεόντως μόνον από το δικαστήριο της κύριας δίκης, υπό το πρίσμα του *fumus boni iuris* της αγωγής που προτίθεται να ασκήσει η προσφεύγουσα της κύριας δίκης και επί του οποίου δεν αποφάνθηκε ούτε το *Landgericht Berlin*, όπως επιστημάνθηκε στο σημείο 31 των ανά χείρας προτάσεων, ούτε το *Kammergericht Berlin*.

58. Η Γερμανική Κυβέρνηση διευκρίνισε, επίσης κατά την επ' ακροατηρίου συζήτηση, ότι, χωρίς να θεωρείται πράγματι ως προϋπόθεση του παραδεκτού της αγωγής, η μη καταβολή του τέλους έχει ως συνέπεια τη μη έναρξη της διαδικασίας. Οφείλω να ομολογήσω ότι θεωρώ λεπτή τη διαφοροποίηση αυτή, σε κάθε όμως περίπτωση η πρόσβαση στο δικαστήριο καθίσταται ακόμα δυσχερέστερη δεδομένου ότι, σε αντίθεση με ορισμένα άλλα συστήματα που εφαρμόζονται σε άλλα κράτη μέλη, η Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας δεν καθόρισε οιοδήποτε ανώτατο όριο, ούτε παρέχει τη δυνατότητα πληρωμής του τέλους *a posteriori*¹². Για τον λόγο αυτόν, κρίνω ότι η ανάλυση της κατάστασης της DEB απαιτεί να ληφθούν υπόψη όχι μόνον η γερμανική νομοθεσία σχετικά με τις προϋποθέσεις παροχής

του ευεργετήματος πενίας στα νομικά πρόσωπα, αλλά επίσης η γερμανικό δικονομικό σύστημα που επιβάλλει την καταβολή τέλους διαδικασίας. Αφετέρου, τούτο αντιστοιχεί στο ερώτημα του αιτούντος δικαστηρίου, το οποίο, όπως προκύπτει από το σημείο 37 των ανά χείρας προτάσεων, ζητεί να διευκρινισθεί κατά πόσον είναι προβληματική η νομοθεσία κράτους μέλους, η οποία, πρώτον, εξαρτά την προσφυγή στη δικαιοσύνη από την καταβολή τέλους και, δεύτερον, προβλέπει ότι το ευεργέτημα πενίας δεν μπορεί να παρασχεθεί σε νομικό πρόσωπο, το οποίο δεν είναι σε θέση να προβεί στην εν λόγω καταβολή και δεν πληροί τις περιοριστικές προϋποθέσεις που αυτή επιβάλλει.

59. Τουτέστιν, η εφαρμογή ενός μηχανισμού δικαστικής αρωγής υπέχει ιδιαίτερη σημασία στα κράτη εκείνα, τα οποία επέλεξαν να εξαρτήσουν τις δικαστικές διαδικασίες από την καταβολή εξόδων, καθότι εκλαμβάνεται κατά κανόνα ως αντάλλαγμα. Επομένως, η εκτίμηση της καταλληλότητας των δικαστικών εξόδων αποτελεί επιπρόσθετο δείκτη που επιτρέπει τον υπολογισμό του βαθμού προσβολής της αρχής του δικαιώματος προσβάσεως σε δικαστήριο, η οποία προκαλείται από την άρνηση παροχής του ευεργετήματος πενίας¹³. Συγκεκριμένα, χωρίς ουδώς να

12 — Σε αντίθεση με ό,τι, παραδείγματος χάρι, προβλέπει η ιταλική νομοθεσία, η οποία επιτρέπει την αναγκαστική εισπραξη *a posteriori* του τέλους που ενδεχομένως δεν καταβλήθηκε κατά το πρώτο στάδιο της διαδικασίας.

13 — Το ΕΔΔΑ είχε ήδη την ευκαιρία να εξετάσει το ζήτημα, καθότι θεωρεί επίσης ότι «η απαίτηση καταβολής στα αστικά δικαστήρια εξόδων για τα αιτήματα επί των οποίων καλούνται να αποφασίσουν δεν μπορεί να θεωρηθεί ως περιορισμός στο δικαίωμα πρόσβασης στη δικαιοσύνη, ο οποίος είναι ασυμβίβαστος *per se* προς το άρθρο 6 § 1 της [ΕΣΔΑ]» υπό την προϋπόθεση ωστόσο ότι διατηρείται «μία δίκαιη ισορροπία μεταξύ, αφενός του συμφέροντος του κράτους να εισπράττει έξοδα δίκης για την εξέταση των αιτημάτων, αφετέρου του συμφέροντος του ενάγοντος να προβάλει τις αξιώσεις του ενώπιον των Δικαστηρίων» (ΕΔΔΑ, απόφαση *Kreuz* κατά Πολωνίας της 19ης Ιουνίου 2001, προσφυγή αριθ. 20249/95, §§ 60 και 66 αντιστοίχως). Σημειωτέον ότι, στην εν λόγω περίπτωση, ο ενάγων ήταν φυσικό πρόσωπο.

υποστηρίζω ότι πρέπει να αναμείνουμε την απάντηση που θα δώσει το αιτούν δικαστήριο επί του ζητήματος αυτού, φρονώ ότι πρέπει να λάβουμε υπόψη ότι, στην περίπτωση της DEB, εάν το τέλος της διαδικασίας δεν ήταν τόσο υψηλό, θα ήταν αντικειμενικώς πιθανότερο να ευδοκιμήσει η αγωγή της, καθότι θα είχε περισσότερες δυνατότητες χρηματοδότησεως από εξωτερική πηγή (παραδείγματος χάρι μέσω τραπεζικού δανείου).

2. Επί του ζητήματος της πεδίου εφαρμογής του δικαιώματος ευεργετήματος πενίας για τα νομικά πρόσωπα

α) Η δέσμη ενδείξεων

60. Ήδη επεσήμανα ότι το λεπτό αυτό ερώτημα τίθεται στο Δικαστήριο για πρώτη φορά. Η απάντηση σε αυτό συνιστά ακόμα πιο λεπτό ζήτημα, δεδομένου ότι ελάχιστοι κανόνες δικαίου εφαρμόζονται πράγματι στην υπόθεσή μας. Για τον λόγο αυτόν, πρέπει να ανατρέξω σε κάτι που αποκαλώ «δέσμη ενδείξεων». Τη δέσμη αυτή συνθέτουν ταυτόχρονα η διεθνής πρακτική, η νομολογία του ΕΔΔΑ, το κράτος δικαίου της Ένωσης επί του σχετικού θέματος και η μεμονωμένη πρακτική των κρατών μελών.

ι) Η διεθνής πρακτική

61. Η διεθνής πρακτική δεν απαιτεί προφανώς από τα κράτη να παρέχουν το ευεργέτημα πενίας στα νομικά πρόσωπα. Ούτε το άρθρο 20 της Συμβάσεως της Χάγης για την πολιτική δικονομία, ούτε το άρθρο 1 της Ευρωπαϊκής συμφωνίας για τη διαβίβαση των αιτήσεων δικαστικής αρωγής, ούτε το άρθρο 1, παράγραφοι 1 και 2, της Συμβάσεως της Χάγης σχετικά με τη διευκόλυνση της διεθνούς προσβάσεως στη δικαιοσύνη επιτρέπουν να συναχθεί ότι στα νομικά πρόσωπα αναγνωρίζεται δικαίωμα ευεργετήματος πενίας αντίστοιχο με αυτό που αναγνωρίζεται στα φυσικά πρόσωπα. Συγκεκριμένα, οι διάφορες αυτές συμφωνίες και συμβάσεις αναφέρουν ως δικαιούχους του ευεργετήματος αποκλειστικώς τους «υπηκόους κάθε συμβαλλόμενου κράτους», «κάθε πρόσωπο που έχει τη συνήθη διαμονή του στο έδαφος ενός εκ των συμβαλλομένων μερών» ή ακόμα τους «υπήκο[ους] συμβαλλόμενου κράτους μέλους [και] τα πρόσωπα [...] τα οποία όμως είχαν συνήθη διαμονή εντός συμβαλλόμενου κράτους όπου έχει ή πρόκειται να κινηθεί δικαστική διαδικασία»¹⁴. Φρονώ ότι οι όροι υπήκοοι και πρόσωπα με συνήθη διαμονή χρησιμοποιούνται κυρίως για φυσικά πρόσωπα.

62. Σημειωτέον επίσης ότι η Σύμβαση της Χάγης σχετικά με τη διευκόλυνση της διεθνούς προσβάσεως στη δικαιοσύνη ουδόλως

14 — Βλ., αντιστοίχως, άρθρο 20 της Συμβάσεως της Χάγης για την πολιτική δικονομία, άρθρο 1 της Ευρωπαϊκής συμφωνίας για τη διαβίβαση των αιτήσεων δικαστικής αρωγής και άρθρο 1 της Συμβάσεως της Χάγης σχετικά με τη διευκόλυνση της διεθνούς προσβάσεως στη δικαιοσύνη.

αναφέρει τα νομικά πρόσωπα στο κεφάλαιο 1 που αφορά τη δικαστική αρωγή. Εντούτοις, ρητή αναφορά σε αυτά γίνεται στο κεφάλαιο 2 σε σχέση με την *caution judicatum solvi* και το *exequatur* των καταδικών στα δικαστικά έξοδα. Τουτέστιν, το παραπάνω αποδεικνύει ότι η μη αναφορά των νομικών προσώπων στο ως άνω κεφάλαιο 1 δεν οφείλεται σε παραδρομή ή αμέλεια εκ μέρους των συντακτών της προαναφερθείσας συμβάσεως. Ακόμα πιο χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι στη διεθνή πρακτική γίνεται επομένως δεκτή η δυνατότητα να επιβάλλεται στα νομικά πρόσωπα η καταβολή των δικαστικών εξόδων (υπό την προϋπόθεση ότι δεν απαιτείται η καταβολή τους εκ μέρους των εναγόντων εξαιτίας του ότι είναι αλλοδαποί) χωρίς να προβλέπεται, ως προς αυτά και εν είδει ανταλλάγματος, σύστημα παροχής ευεργετήματος πενίας.

ii) Η ΕΣΔΑ και η νομολογία του ΕΔΔΑ

63. Όσον αφορά την ΕΣΔΑ, η οποία συνιστά ήδη προ πολλού πηγή πρωταρχικής σημασίας για την έννομη τάξη της Ένωσης και η οποία, ενόψει της προσχώρησης της Ένωσης, θα καταστεί επισήμως δεσμευτική για αυτήν, βάσει διεθνούς συμφωνίας που θα την δεσμεύει, πρέπει να σημειωθεί ότι το άρθρο της 6, παράγραφος 3, στοιχείο γ', αναφέρεται στην παροχή ευεργετήματος πενίας μόνον στο πλαίσιο ποινικών υποθέσεων. Το ΕΔΔΑ συνήγαγε ότι υφίσταται θεμελιώδης διαφορά, καθότι έκρινε ότι «η Σύμβαση δεν δημιουργεί υποχρέωση παροχής του ευεργετήματος πενίας σε όλες τις αστικές διαφορές. Συγκεκριμένα, υφίσταται σαφής διαχωρισμός μεταξύ

του άρθρου 6, παράγραφος 3, στοιχείο γ', που εγγυάται υπο όρισμένες προϋποθέσεις το δικαίωμα ευεργετήματος πενίας στις ποινικές δίκες, και του άρθρου 6, παράγραφος 1, που ουδόλως παραπέμπει στο ευεργέτημα πενίας»¹⁵. Τουτέστιν, το άρθρο 6, παράγραφος 3, στοιχείο γ', δεν μπορεί να τύχει τόσο ευρείας ερμηνείας, ώστε να επιβάλλεται στα κράτη μέλη της Σύμβασης να παρέχουν το ευεργέτημα πενίας κατά συστηματικό τρόπο.

64. Η άρνηση παροχής του ευεργετήματος πενίας σε αστικές υποθέσεις θα εξετάζεται επομένως από το ΕΔΔΑ μόνο βάσει του άρθρου 6, παράγραφος 1, της ΕΣΔΑ, στο οποίο το προαναφερθέν δικαστήριο ενέταξε το δικαίωμα προσβάσεως σε δικαστήριο¹⁶. Στην υπόθεση *Airey* κατά Ιρλανδίας, στην οποία αναφέρονται οι διευκρινίσεις του άρθρου 47, παράγραφος 3, του Χάρτη, Ιρλανδή υπήκοος προτίθετο να κινηθεί δικαστικά με στόχο τον δικαστικό χωρισμό από τον σύζυγό της. Παρότι δεν ήταν υποχρεωτική η σύμπραξη δικηγόρου, κάθε διάδικος στο πλαίσιο παρόμοιας δίκης, η οποία έπρεπε να γνωστοποιείται υποχρεωτικά στο High Court, παρίστατο με δικηγόρο. Επιπλέον, στην Ιρλανδία δεν προβλέπετο τότε οιοδήποτε σύστημα παροχής του ευεργετήματος πενίας για αστικές υποθέσεις. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι έπρεπε «να εξετασθεί κατά πόσον η παράσταση

15 — ΕΔΔΑ, απόφαση *Del Sol* κατά Γαλλίας της 26ης Φεβρουαρίου 2002 (προσφυγή αριθ. 46800/99, § 20).

16 — Βλ. ΕΔΔΑ, απόφαση *Golder* κατά Ηνωμένου Βασιλείου της 21ης Φεβρουαρίου 1975 (προσφυγή αριθ. 451/70).

ενώπιον του High Court άνευ δικηγόρου θα ήταν αποτελεσματική, υπό την έννοια ότι [η ενάγουσα] θα μπορούσε να προβάλει τα επιχειρήματά της προσηκόντως και ικανοποιητικώς»¹⁷. Το ΕΔΔΑ αναγνωρίζει ότι η ΕΣΔΑ δεν έχει ως αντικείμενο τη γενική εφαρμογή ενός συστήματος παροχής του ευεργετήματος пенίας, αλλά ότι «απαιτεί απλώς να απολαμβάνει ο ιδιώτης του πραγματικού του δικαιώματος προσβάσεως σε δικαστήριο κατά τρόπο που δεν αντιβαίνει στο άρθρο 6, παράγραφος 1»¹⁸. Το ΕΔΔΑ παραδέχεται ότι «η [ΕΣΔΑ] ουδεμία ρήτρα περιέχει ως προς το ευεργέτημα της пенίας»¹⁹ για αστικές διαφορές, αλλά ότι «το άρθρο 6, παράγραφος 1, μπορεί σε ορισμένες περιπτώσεις να υποχρεώνει το κράτος να παράσχει την αρωγή μέλους του δικηγορικού συλλόγου, εφόσον αυτή καθίσταται αναγκαία για την αποτελεσματική πρόσβαση στη δικαιοσύνη, είτε επειδή ο νόμος επιτάσσει την εκπροσώπηση δια δικηγόρου, όπως απαιτεί η εθνική νομοθεσία ορισμένων συμβαλλόμενων κρατών για διάφορες κατηγορίες διαφορών, είτε λόγω της πολυπλοκότητας της διαδικασίας ή της υποθέσεως»²⁰.

ΕΣΔΑ. Εντούτοις, το ΕΔΔΑ δεν υιοθέτησε την προσέγγιση αυτή, αλλά προέβη σε μία *in concreto* ανάλυση του γαλλικού συστήματος δικαστικής αρωγής και έκρινε ότι «το σύστημα που εφαρμόζει ο Γάλλος νομοθέτης προσφέρει ουσιαστικές εγγυήσεις στους ιδιώτες, ικανές να τους προφυλάξουν από αυθαιρεσίες», εγγυήσεις που παρέχονταν, αφενός, από τις λεπτομέρειες της συνθέσεως του συσταθέντος στο Cour de cassation γραφείου δικαστικής αρωγής, αφετέρου από το γεγονός ότι κατά των απορριπτικών αποφάσεων του προαναφερθέντος γραφείου μπορούσε να ασκηθεί προσφυγή ενώπιον του πρώτου προέδρου του Cour de cassation²¹. Επιπροσθέτως, το ΕΔΔΑ τόνισε ότι η προσφεύγουσα μπόρεσε να προβάλει τα αιτήματά της πρωτοδίκως και εν συνεχεία κατ' έφεση²². Το δικαστήριο του Στρασβούργου φρόντισε εκ των προτέρων να επισημάνει ότι, «όπως υπογράμμισε η Ευρωπαϊκή Επιτροπή ανθρωπίνων δικαιωμάτων, ένα σύστημα δικαστικής αρωγής δεν μπορεί προφανώς να λειτουργήσει άνευ διατάξεως βάσει της οποίας θα επιλέγονται οι υποθέσεις που μπορούν να επωφεληθούν από αυτό»²³. Συνήγαγε, τέλος, ότι η ουσία καθαυτή του δικαιώματος προσβάσεως σε δικαστήριο της προσφεύγουσας δεν είχε θιγεί εξαιτίας της αρνήσεως του γραφείου δικαστικής αρωγής να της παράσχει το ευεργέτημα пенίας.

65. Η εκτίμηση του ΕΔΔΑ εξαρτάται προφανώς σε σημαντικό βαθμό από τις περιστάσεις της εκάστοτε περίπτωσης. Στην υπόθεση Del Sol κατά Γαλλίας, η προσφεύγουσα (εν προκειμένω, επίσης φυσικό ακόμα πρόσωπο) ισχυριζόταν ότι η μη παροχή σε αυτήν του ευεργετήματος пенίας είχε ως συνέπεια να στερηθεί την πρόσβαση στο γαλλικό Cour de cassation και επομένως συνέτρεχε παράβαση του άρθρου 6, παράγραφος 1, της

66. Προσφάτως, το ΕΔΔΑ διευκρίνισε τα κριτήρια που πρέπει να λαμβάνονται υπόψη κατά την αξιολόγηση της συμβατότητας

17 — ΕΔΔΑ, απόφαση Airey κατά Ιρλανδίας της 9ης Οκτωβρίου 1979 (προσφυγή αριθ. 4451/70, § 20).

18 — Όπ.π. (§ 26).

19 — Όπ.π.

20 — Όπ.π.

21 — ΕΔΔΑ, προπαρατεθείσα απόφαση Del Sol κατά Γαλλίας (§ 26).

22 — Όπ.π.

23 — ΕΔΔΑ, προπαρατεθείσα απόφαση Del Sol κατά Γαλλίας (§ 23).

ενός μηχανισμού δικαστικής αρωγής προς την ΕΣΔΑ. Τούτέστιν, το ζήτημα πρέπει να «εξετάζεται σε σχέση με τα πραγματικά γεγονότα και τις ειδικές περιστάσεις κάθε συγκεκριμένης περιπτώσεως και εξαρτάται ειδικότερα από τη σοβαρότητα του διακυβευόμενου θέματος για τον προσφεύγοντα, από την πολυπλοκότητα του δικαίου και της διαδικασίας που εφαρμόζονται, καθώς και από την ικανότητα του προσφεύγοντος να υπερασπισθεί αποτελεσματικά την υπόθεσή του»²⁴. Παραδέχεται, ταυτόχρονα, ότι το δικαίωμα προσβάσεως σε δικαστήριο δεν είναι απόλυτο και ότι επιδέχεται ενδεχομένως περιορισμούς «υπό την προϋπόθεση ότι οι περιορισμοί αυτοί επιδιώκουν θεμιτό σκοπό και δεν είναι δυσανάλογοι»²⁵. Επομένως, το δικαστήριο φρονεί ότι η παροχή του ευεργετήματος πένιας ενδέχεται να περιορίζεται αναλόγως με την οικονομική κατάσταση του διαδίκου, ή τις πιθανότητες επιτυχίας του στη δίκη²⁶. Το ΕΔΔΑ αναγνωρίζει επίσης ότι τα κράτη δεν υποχρεούνται να εγγυώνται, διαμέσου δημοσίων κεφαλαίων, πλήρη ισότητα των μέσων μεταξύ του επικουρούμενου προσώπου και του αντιδίκου του, δεδομένου ότι σε κάθε διάδικο παρέχεται εύλογη δυνατότητα να υποστηρίξει την υπόθεσή του²⁷.

67. Αναμφισβήτητα, δεδομένου ότι το ΕΔΔΑ αναφέρει ότι η ΕΣΔΑ «απαιτεί απλώς να απολαμβάνει ο ιδιώτης του πραγματικού του δικαιώματος προσβάσεως σε δικαστήριο»²⁸, το γεγονός ότι χρησιμοποιείται ο όρος «ιδιώτης» υπέχει ιδιαίτερη σημασία στην

προκειμένη περίπτωση. Εντούτοις, το ΕΔΔΑ κλήθηκε επίσης να εξετάσει μία περίπτωση αρνήσεως παροχής ευεργετήματος πένιας σε νομικό πρόσωπο, στην υπόθεση VP Diffusion Sarl κατά Γαλλίας²⁹. Η άρνηση προήλθε εκ νέου από το γραφείο δικαστικής αρωγής του γαλλικού Cour de cassation. Η Γαλλική Κυβέρνηση προέβαλλε το γεγονός ότι η ΕΣΔΑ δεν επιβάλλει την παροχή του ευεργετήματος πένιας σε όλες τις αστικές υποθέσεις και ότι η άρνηση παροχής του ευεργετήματος δεν έθιγε την ίδια την ουσία του άρθρου 6, παράγραφος 1, της ΕΣΔΑ, καθότι αφορούσε θεμιτό σκοπό και διασφάλιζε μια εύλογη αναλογία μεταξύ χρησιμοποιούμενων μέσων και επιδιωκόμενου σκοπού. Το ΕΔΔΑ έκρινε εκ νέου ότι δεν είχε θιγεί η ουσία του άρθρου 6, παράγραφος 1, δεδομένου κυρίως ότι το δικαίωμα προσβάσεως σε δικαστήριο είχε ικανοποιηθεί πρωτοδικώς και κατ'έφεση. Πέραν όμως τούτου, υπενθύμισε επίσης ότι «η Σύμβαση ουδόλως παρέχει σε διάδικο, στο πλαίσιο διαδικασίας αφορώσας τα αστικής φύσεως δικαιώματά του, αυτόματο δικαίωμα παροχής δικαστικής αρωγής ή εκπροσωπήσεως από δικηγόρο»³⁰. Επιπλέον, το ΕΔΔΑ αναγνωρίζει ότι «το δικαστικό σύστημα μπορεί να περιλαμβάνει διαδικασία επιλογής για τις αστικές αγωγές, το οποίο θα πρέπει όμως να λειτουργεί κατά μη αυθαίρετο και δυσανάλογο τρόπο και χωρίς να θίγει την ουσία του δικαιώματος προσβάσεως σε δικαστήριο». Το ΕΔΔΑ παρατηρεί εν συνεχεία «ότι, σε ευρωπαϊκό επίπεδο, δεν υφίσταται συναίνεση ή τουλάχιστον επιβεβαιωμένη τάση όσον αφορά τη χορήγηση δικαστικής αρωγής. Η νομοθεσία πολλών κρατών δεν προβλέπει το ευεργέτημα της βοήθειας αυτής για τα νομικά πρόσωπα, ανεξαρτήτως του εμπορικού ή μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα τους. Στην εν λόγω περίπτωση, το ΕΔΔΑ εκτιμά ότι η βασιζόμενη στο φορολογικό καθεστώς του ευεργετήματος της πένιας νομική διάκριση στο γαλλικό καθεστώς δικαστικής αρωγής

24 — ΕΔΔΑ, απόφαση Steel και Morris κατά Ηνωμένου Βασιλείου της 15ης Φεβρουαρίου 2005 (προσφυγή αριθ. 68416/01, § 61).

25 — Όπ.π. (§ 62).

26 — Όπ.π. (§ 62 και παρατιθέμενη νομολογία).

27 — Όπ.π.

28 — Βλ. προπαρατεθείσα απόφαση Airey κατά Ιρλανδίας (§ 26).

29 — ΕΔΔΑ, απόφαση VP Diffusion Sarl κατά Γαλλίας της 26ης Αυγούστου 2008 (προσφυγή αριθ. 14565/04).

30 — Όπ.π.

μεταξύ, αφενός φυσικών προσώπων, αφετέρου νομικών προσώπων κερδοσκοπικού ή μη χαρακτήρα, δεν είναι αυθαίρετη. [...] στο γαλλικό δίκαιο υφίσταται μία αντικειμενική βάση —η νομοθεσία περί του φόρου επί των εταιριών— η οποία επιτρέπει στις εμπορικές εταιρίες, ακόμα και αν αντιμετωπίζουν οικονομικά προβλήματα, να αντεπεξέλθουν στα έξοδα που συνεπάγεται μία δίκη». Το ΕΔΔΑ κρίνει μάλιστα ως μη εισάγουσα διακρίσεις τη διαφορετική μεταχείριση, όσον αφορά το ευεργέτημα της πενίας, μεταξύ, αφενός των εμπορικών εταιριών, αφετέρου των φυσικών προσώπων και των νομικών προσώπων μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα, διότι στηρίζεται σε αντικειμενική και εύλογη αιτιολογία, ήτοι το φορολογικό καθεστώς του ευεργετήματος της πενίας.

68. Κατά τη γνώμη μου, από τα προεκτεθέντα συνάγεται ότι η ΕΣΔΑ, όπως ερμηνεύεται από το ΕΔΔΑ, δεν περιέχει διάταξη, η οποία να υποχρεώνει ρητώς τα κράτη μέρη να θεσπίσουν σύστημα δικαστικής αρωγής εις όφελος άνευ όρων τόσο των φυσικών, όσο και των νομικών προσώπων. Ασφαλώς, τίποτα δεν εμποδίζει την έννομη τάξη της Ένωσης να προσφέρει υψηλότερη προστασία από ό,τι το άρθρο 6, παράγραφος 1, της ΕΣΔΑ³¹. Σε κάθε περίπτωση, δεν υφίσταται ρητώς πραγματική νομική βάση, δυνάμει της οποίας να

μπορεί να απαιτηθεί από την Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας να επανεξετάσει, *per se*, τον μηχανισμό της δικαστικής αρωγής προς όφελος των νομικών προσώπων.

iii) Σε επίπεδο Ένωσης

69. Το άρθρο 47, παράγραφος 3, του Χάρτη, στο οποίο αναφέρεται η οδηγία 2003/8, χωρίς όμως δεσμευτική ισχύ κατά τον χρόνο των πραγματικών περιστατικών της κύριας δίκης, προβλέπει ότι δικαστική αρωγή παρέχεται «σε όσους δεν διαθέτουν επαρκείς πόρους». Οι δύο άλλες παράγραφοι του ίδιου άρθρου κάνουν με τη σειρά τους λόγο για «κάθε πρόσωπο». Οι διευκρινίσεις του Χάρτη³² παραπέμπουν τόσο στην απόφαση *Airey* κατά Ιρλανδίας³³ του ΕΔΔΑ, όσο και στο σύστημα αρωγής που εφαρμόζεται στα δικαστήρια της Ένωσης, κατά τρόπο ώστε να μην μπορεί να αντληθεί οριστικό συμπέρασμα από την καθιέρωση μέσω του Χάρτη δικαιώματος ευεργετήματος πενίας, το οποίο ανάγεται εξάλλου σε μεγάλο βαθμό στην ΕΣΔΑ.

70. Επιπλέον, δεν κατέστη δυνατός ο προσδιορισμός οιοδήποτε κανόνα περί εναρμονίσεως των όρων παροχής του ευεργετήματος πενίας, ο οποίος να έχει εφαρμογή στην παρούσα υπόθεση. Σε κάθε περίπτωση, παρότι εν προκειμένω δεν εφαρμόζεται, η οδηγία 2003/8 περιέχει στοιχεία που μας επιτρέπουν να ενημερωθούμε καταλλήλως σχετικά

31 — Θα πρέπει να επανέλθω στο ζήτημα αυτό κατά την εξέταση του ζητήματος του Χάρτη: βλ., κατωτέρω, σημεία 98 επ. των παρούσων προτάσεων.

32 — ΕΕ 2007, C 303, σ. 30.

33 — Προπαρατεθείσα.

με τον τρόπο με τον οποίο ο νομοθέτης της Ένωσης αντιλαμβάνεται, μέχρι σήμερα, το ευεργέτημα πενίας.

ευεργετήματος πενίας υποβάλλεται από τον σύνδικο πτωχεύσεως εμπορικής εταιρίας³⁵.

71. Η οδηγία 2003/8 αποβλέπει στην οργάνωση των όρων παροχής του ευεργετήματος πενίας για διασυννοριακές διαφορές. Όμως, σε τέτοιες περιπτώσεις, το ευεργέτημα πενίας αναγνωρίζεται μόνον στα φυσικά πρόσωπα, δεδομένου ότι η δέκατη τρίτη αιτιολογική σκέψη της προαναφερθείσας οδηγίας αφορά «όλους τους πολίτες της Ένωσης, όπου και αν έχουν την κατοικία τους ή τη συνήθη διαμονή τους», το δε άρθρο 3 αυτής καθιερώνει την αρχή κατά την οποία «φυσικά πρόσωπα» δύνανται να ζητήσουν το ευεργέτημα πενίας προκειμένου να εξασφαλίσουν αποτελεσματική πρόσβαση στη δικαιοσύνη, υπό τις προϋποθέσεις και τα όρια που θέτει η οδηγία 2003/8.

73. Ενώπιον του Δικαστηρίου η κατάσταση είναι ενδεχομένως πιο διφορούμενη. Το άρθρο 76, παράγραφος 1, πρώτο εδάφιο, του Κανονισμού Διαδικασίας δεν χρησιμοποιεί τον όρο «πρόσωπο», αλλά «διάδικος». Είναι επομένως δυνατή μία ευρεία ερμηνεία, καθότι οι διάδικοι μπορεί να είναι τόσο φυσικά όσο και νομικά πρόσωπα.

72. Οι Κανονισμοί Διαδικασίας ενώπιον των δικαιοδοτικών οργάνων της Ένωσης δεν είναι εννοϊκότεροι για τα νομικά πρόσωπα. Ανεξαρτήτως αν πρόκειται για προσφυγή ενώπιον του Δικαστηρίου Δημόσιας Διοίκησης (ενώπιον του οποίου οι περιπτώσεις προσφυγής νομικού προσώπου είναι ωστόσο πιο περιορισμένες) ή ενώπιον του Γενικού Δικαστηρίου, το ευεργέτημα πενίας προορίζεται αποκλειστικώς για τα φυσικά πρόσωπα³⁴, ακόμα και όταν η αίτηση παροχής του

74. Είναι εντούτοις προφανές ότι η πρακτική συνίστατο στην, κατά συστηματικό τρόπο, απόρριψη των αιτήσεων παροχής ευεργετήματος πενίας που υποβάλλονταν στο Δικαστήριο από νομικά πρόσωπα. Παρότι το Δικαστήριο δεν υποχρεούτο για μεγάλο διάστημα να αιτιολογεί τις διατάξεις περί απορρίψεως του ευεργετήματος πενίας³⁶, μπορεί να συναχθεί, λαμβανομένης υπόψη της σταθερής επαναλήψεως της πρακτικής, ότι οι απορριπτικές αυτές αποφάσεις βασίστηκαν

34 — Ως πρόσφατο χαρακτηριστικό παράδειγμα ενώπιον του Γενικού Δικαστηρίου, βλ. διάταξη του προέδρου του τέταρτου τμήματος του Γενικού Δικαστηρίου της 11ης Ιανουαρίου 2010, T-235/09, Επιτροπή κατά Edificios Inteco, κατά την οποία «εφόσον η αίτηση πρέπει να θεωρηθεί ως υποβληθείσα εξ ονόματος του Edificios Inteco, πρέπει να απορριφθεί διότι νομικό πρόσωπο [...] δεν μπορεί να τύχει του ευεργετήματος πενίας, δεδομένου ότι από το άρθρο 94, παράγραφος 2, του Κανονισμού Διαδικασίας, προκύπτει ότι μόνον φυσικά πρόσωπα τα οποία, λόγω της οικονομικής τους καταστάσεως, τελούν σε πλήρη ή μερική αδυναμία να αντιμετωπίσουν τα έξοδα εκπροσωπήσεως ενώπιον του Δικαστηρίου Δημόσιας Διοίκησης δικαιούνται να τύχουν του ευεργετήματος πενίας» (σκέψη 3).

35 — Απόφαση του Πρωτοδικείου της 22ας Ιανουαρίου 2009, T-316/07, Commercy κατά ΓΕΕΑ-easyGroup IP Licensing (easyHotel) (Συλλογή 2009, σ. II-43, σκέψεις 16 έως 30).

36 — Βλ. τροποποιήσεις του Κανονισμού Διαδικασίας του Δικαστηρίου της 12ης Ιουλίου 2005, ειδικότερα του άρθρου 76, παράγραφος 3, δεύτερο εδάφιο, το οποίο προβλέπει εφεξής ότι σε περίπτωση που το ευεργέτημα της πενίας απορρίπτεται εν όλω ή εν μέρει, η διάταξη περιέχει αιτιολόγηση της αρνήσεως (EE L 203, σ. 19).

στο γεγονός ότι ο προσφεύγων ήταν νομικό πρόσωπο³⁷.

iv) Η μεμονωμένη πρακτική των κρατών μελών

75. Η άρνηση χορηγήσεως του ευεργετήματος πενίας ενώπιον του Γενικού Δικαστηρίου, συμπεριλαμβανομένων επομένως των περιπτώσεων απευθείας προσφυγής, αποδεικνύει ότι, ακόμα και στα δικαστήρια της Ένωσης, η αρχή της αποτελεσματικότητας του δικαιού της Ένωσης και το δικαίωμα δικαστικής προστασίας που απολαμβάνουν τα υποκείμενα δικαίου δεν έχουν απόλυτο χαρακτήρα και υπόκεινται ενδεχομένως σε περιορισμούς. Ασφαλώς, τα έξοδα ενώπιον των Δικαστηρίων της Ένωσης αφορούν την αρωγή και την εκπροσώπηση ενώπιον του δικαστηρίου, δεδομένου ότι οι επιμέρους κανονισμοί διαδικασίας ουδόλως επιβάλλουν τέλος συγκρίσιμο με το επίμαχο της κύριας δίκης ούτε κάποια εγγύηση. Δεν μπορεί εντούτοις να αποκλεισθεί η περίπτωση εκείνη, κατά την οποία νομικό πρόσωπο, στερούμενο κάθε δυνατότητας να του παρασχεθεί το ευεργέτημα πενίας ενώπιον του Γενικού Δικαστηρίου και λαμβανομένων υπόψη των χρηματικών ποσών που κατά κανόνα ζητούν οι δικηγόροι, ιδίως στο χώρο του δικαίου του ανταγωνισμού, αναγκάζεται να παραιτηθεί από την προσφυγή του.

76. Δίχως να προβώ σε διεξοδική παρουσίαση, θα αναφερθώ απλώς σε ορισμένα κράτη μέλη της Ένωσης, προκειμένου να καταδειχθεί το γεγονός ότι δεν μπορεί να αντληθεί οιοδήποτε οριστικό συμπέρασμα από τη συγκριτική εξέταση των εθνικών πρακτικών όσον αφορά τη χορήγηση του ευεργετήματος πενίας.

77. Αναφέρθηκα ήδη στην περίπτωση της Γαλλίας, η οποία προβλέπει την –κατ’ εξαίρεση– δυνατότητα χορηγήσεως ευεργετήματος πενίας μόνο στα νομικά πρόσωπα μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα τα οποία έχουν την έδρα τους στη Γαλλία και δεν διαθέτουν επαρκείς πόρους³⁸. Τα υπόλοιπα νομικά πρόσωπα αποκλείονται του ευεργετήματος πενίας, δύνανται όμως να εκπίπτουν από τον φόρο τα συνδεδεμένα με δίκη έξοδα. Η Ιταλική Δημοκρατία έχει, με τη σειρά της, υιοθετήσει ένα παρεμφερές σύστημα με αυτό της υποθέσεως της κύριας δίκης, καθότι επιβάλλει την καταβολή τέλους για την εγγραφή μιας υποθέσεως στο έκθεμα ανάλογα με την αξία του αντικειμένου της διαφοράς. Μόνον οι «άποροι πολίτες», κατά το ίδιο το γράμμα της ιταλικής νομοθεσίας, μπορούν ενδεχομένως να απαλλάσσονται από την καταβολή του φόρου³⁹. Σε ό,τι αφορά το Μεγάλο Δουκάτο του Λουξεμβούργου, το ευεργέτημα

37 — Βλ. διατάξεις της 6ης Ιουνίου 1980, 96/80, Jenkins, της 7ης Μαΐου 1992, C-106/90, C-317/90 και C-129/91, Emerald Meats Limited κατά Επιτροπής, της 4ης Μαρτίου 1994, C-3/94, Iraco κατά Επιτροπής, της 29ης Φεβρουαρίου 1996, C-267/95 και C-268/95, Merck και Beecham, της 3ης Φεβρουαρίου 1997, C-337/96, Επιτροπή κατά Iraco, καθώς και της 23ης Σεπτεμβρίου 1999, C-303/98, Simar. Εξ όσων γνωρίζω, το Δικαστήριο έχει εκδώσει μία μόνον αιτιολογημένη διάταξη περί απορρίψεως αιτήσεως παροχής ευεργετήματος πενίας υποβληθείσας από ένα σύλλογο. Παράδοξως, το Δικαστήριο ήλεγξε στην εν λόγω περίπτωση κατά πόσον η προσφεύγουσα πληρούσε πράγματι τις προϋποθέσεις του άρθρου 76 του Κανονισμού Διαδικασίας. Επαλήθευσε επομένως κατά πόσον το προσφεύγον νομικό πρόσωπο ήταν σε θέση να αποδείξει την ενδιά του και κατά πόσον η προσφυγή του ήταν προδήλως αβάσιμη. Δεδομένου ότι οι δύο αυτές προϋποθέσεις δεν πληρούνταν στην εν λόγω περίπτωση το Δικαστήριο αρνήθηκε να χορηγήσει το ευεργέτημα πενίας (βλ. διάταξη της 26ης Οκτωβρίου 1995, C-133/95, Amicale des résidents du square d’Auvergne).

38 — Βλ. άρθρο 2 του νόμου αριθ. 91-647, της 10ης Ιουλίου 1991, σχετικά με το ευεργέτημα της πενίας, όπως τροποποιήθηκε από τον νόμο αριθ. 2007-210, της 19ης Φεβρουαρίου 2007, περί μεταρρυθμίσεως της ασφαλίσεως νομικής προστασίας (JORF της 21ης Φεβρουαρίου 2007, σ. 3051).

39 — Testo unico in materia di spese di giustizia 115/2002 (άρθρο 74, παράγραφος 2).

πενίας παρέχεται μόνο στα φυσικά πρόσωπα, κάποια όμως εξ αυτών δεν δικαιούνται ωστόσο να το ζητήσουν: τούτο ισχύει για τους εμπόρους, τους βιομηχάνους, τους βιοτέχνες και τους ελεύθερους επαγγελματίες, αναφορικά με διαφορές που σχετίζονται με την εμπορική ή επαγγελματική τους δραστηριότητα. Ομοίως, το ευεργέτημα πενίας δεν μπορεί να χορηγηθεί για διαφορά ανακύπτουσα από δραστηριότητα κερδοσκοπικού χαρακτήρα⁴⁰. Το Βασίλειο της Δανίας παρέχει το ευεργέτημα πενίας μόνο στα φυσικά πρόσωπα, πλην άκρως εξαιρετικών περιπτώσεων σε υποθέσεις που άπτονται του πεδίου μιας αρχής ή του γενικού συμφέροντος. Οι υποθέσεις που σχετίζονται με τον βιομηχανικό και εμπορικό τομέα εξαιρούνται καταρχήν από το δικαίωμα ευεργετήματος πενίας⁴¹.

80. Εν συνεχεία, η διάκριση μεταξύ νομικών προσώπων κερδοσκοπικού χαρακτήρα και νομικών προσώπων μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα, υπό την έννοια της ευχερέστερης χορηγήσεως του ευεργετήματος πενίας στα δεύτερα εξ αυτών, είναι αρκετά διαδεδομένη στην πρακτική των κρατών μελών.

78. Βάσει του μικρού αυτού δείγματος εθνικών πρακτικών συνάγω δύο συμπεράσματα.

79. Καταρχάς, καταδεικνύεται ότι δεν υφίσταται μία πραγματικά κοινή αρχή που να εφαρμόζεται από τα κράτη μέλη αναφορικά με τη χορήγηση του ευεργετήματος πενίας, και η οποία θα μπορούσε ενδεχομένως να αποτυπωθεί και να καθιερωθεί σε επίπεδο Ένωσης.

40 — Αναφορικά με το σύνολο των εν λόγω περιορισμών ως προς τη χορήγηση του ευεργετήματος πενίας σε φυσικά πρόσωπα στο Λουξεμβούργο, βλ. άρθρο 2, παράγραφος 2, δεύτερο εδάφιο, του νόμου της 18ης Αυγούστου 1995 σχετικά με το ευεργέτημα πενίας (*Mémorial A* αριθ. 81, σ. 1914).

41 — Άρθρα 325 έως 336 του δανικού Κώδικα Δικονομίας (*Retsplejeloven*).

β) Εφαρμογή σε μία κατάσταση όπως αυτή στην υπόθεση της κύριας δίκης

81. Σύμφωνα και με όσα επιτάσσει το ΕΔΔΑ οσάκις καλείται να αποφανθεί κατά πόσον υπήρξε παράβαση του άρθρου 6, παράγραφος 1, της ΕΣΔΑ, το Δικαστήριο έχει κρίνει, με πάγια νομολογία του, ότι οσάκις κλήθηκε να αποφανθεί ως προς τη συμβατότητα διατάξεως προς την αρχή της αποτελεσματικότητας, χρειάστηκε να την αναλύσει όχι αφηρημένα αλλά σε σχέση με τις ειδικές περιστάσεις της συγκεκριμένης περιπτώσεως, προκειμένου να εξακριβώσει ότι η προσφυγή δεν κατέστη υπερβολικά δυσχερής, τούτο δε «λαμβάνοντας υπόψη τη θέση της διατάξεως αυτής στο σύνολο της διαδικασίας, την εξέλιξη και τις ιδιαιτερότητες της διαδικασίας ενώπιον των διαφόρων εθνικών αρχών. Υπό το πρίσμα αυτό, πρέπει να λαμβάνονται υπόψη, ενδεχομένως, οι αρχές που αποτελούν τη βάση του εθνικού δικαιοδοτικού συστήματος, όπως η προστασία των δικαιωμάτων της υπερασπίσεως, η αρχή της ασφάλειας

δικαίου και η εύρυθμη διεξαγωγή της διαδικασίας»⁴². Προκειμένου να γίνεται δεκτός ένας τέτοιος περιορισμός της αρχής της αποτελεσματικότητας, το Δικαστήριο απαιτεί λογική δικαιολόγηση⁴³. Πρέπει επομένως να εξετασθεί τώρα κατά πόσον η εκ μέρους των γερμανικών δικαστηρίων ερμηνεία του άρθρου 116, παράγραφος 2, του ΖΡΟ μπορεί να είναι δικαιολογημένη προκειμένου να διαφυλαχθεί μία εκ των προαναφερθεισών αρχών.

82. Παρότι προκύπτει από πάγια νομολογία του Δικαστηρίου ότι δεν εναπόκειται σε αυτό να αποφαινεται επί της ερμηνείας του εσωτερικού δικαίου, καθόσον τούτο αποτελεί έργο αποκλειστικά του αιτούντος δικαστηρίου, το οποίο πρέπει να εξακριβώνει αν οι διατάξεις της εφαρμοστέας εθνικής ρυθμίσεως ανταποκρίνονται στις επιταγές της ισοδυναμίας και της αποτελεσματικότητας, το Δικαστήριο μπορεί, ωστόσο, να παρέχει διευκρινίσεις προκειμένου να καθοδηγήσει το εθνικό δικαστήριο στην ερμηνεία του⁴⁴, κάτι που προτίθεται να πράξω ακολούθως.

83. Η δυσκολία προσβάσεως σε δικαστήριο που αντιμετώπισε η DEB ανάγεται στην εφαρμογή περιοριστικότερων όρων για τη

χρηρήγηση του ευεργετήματος πενίας στα νομικά πρόσωπα. Το ερώτημα που μας τέθηκε αποβλέπει στο να διευκρινισθεί κατά πόσον το δικαίωμα αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας, καθώς και η αρχή της αποτελεσματικότητας του δικαίου της Ένωσης, πρέπει να διαφυλάσσονται στον ίδιο βαθμό όταν πρόκειται περί νομικών προσώπων όπως και όταν πρόκειται περί φυσικών προσώπων.

84. Στη γερμανική έννομη τάξη, η εγγύηση της προσβάσεως νομικού προσώπου σε δικαστήριο, όπως και της χρηρηγήσεως σε αυτό του χρηματοδοτούμενου από το Δημόσιο ευεργετήματος πενίας, είναι νοητή μόνον εφόσον η συγκεκριμένη υπόθεση έχει ευρύτερη διάσταση από ό,τι τα οικονομικά μόνο συμφέροντα του συγκεκριμένου νομικού προσώπου. Αυτή είναι, σε κάθε περίπτωση, η ερμηνεία, στην οποία προέβησαν τα εθνικά δικαστήρια, του άρθρου 116, παράγραφος 2, του ΖΡΟ, και ειδικότερα της έννοιας του «γενικού συμφέροντος».

85. Κατά τη γνώμη μου, χρειάζεται ιδιαίτερη προσοχή κατά την αξιολόγηση του επίμαχου γενικού συμφέροντος. Θα μπορούσε να υποστηριχθεί η άποψη ότι η περιοριστική ερμηνεία της εν λόγω εθνικής διατάξεως έχει ως συνέπεια να καθίσταται το άρθρο 116 του ΖΡΟ κενό περιεχομένου, και συνιστά τη βάση μίας συγκεκαλυμμένης συστηματικής απορρίψεως των αιτήσεων παροχής του ευεργετήματος πενίας που υποβάλλονται από νομικά πρόσωπα.

86. Από την ως άνω παρατήρηση μου γεννώνται δύο σκέψεις.

42 — Αποφάσεις της 14ης Δεκεμβρίου 1995, C-312/93, *Peterbroeck* (Σύλλογη 1995, σ. I-4599, σκέψη 14), και C-430/93 και C-431/93, *van Schijndel και van Veen* (Σύλλογη 1995, σ. I-4705, σκέψη 19), καθώς και απόφαση της 3ης Σεπτεμβρίου 2009, C-2/08, *Fallimento Olimpiclub* (Σύλλογη 2009, σ. I-7501, σκέψη 27).

43 — Απόφαση *Fallimento Olimpiclub*, προπαρατεθείσα (σκέψη 31). Το γράμμα αυτό παραπέμπει ασφαλώς στη φύση του ελέγχου συμβατότητας που διεξάγει το ΕΔΔΑ όσον αφορά την ΕΣΔΑ, καθότι φρονεί ότι «έναν περιορισμό της προσβάσεως σε δευτεροβάθμιο ή πρωτοβάθμιο δικαστήριο δεν συνάδει προς το άρθρο 6, παράγραφος 1, παρά μόνον εφόσον αποβλέπει σε νόμιμο σκοπό και εφόσον υφίσταται λογική σχέση αναλογικότητας μεταξύ χρησιμοποιούμενων μέσων και επιδιωκόμενου σκοπού» (βλ. προπαρατεθείσα απόφαση του ΕΔΔΑ *Kreuz* κατά Πολωνίας, § 55 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).

44 — Απόφαση της 29ης Οκτωβρίου 2009, C-63/08, *Pontin* (Σύλλογη 2009, σ. I-10467, σκέψη 49 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).

87. Καταρχάς, καίτοι η σχετική γερμανική νομοθεσία αποδεικνύεται πράγματι περιοριστική και καίτοι καθιστά πιθανώς την άσκηση αγωγής πιο δυσχερή για τα νομικά πρόσωπα από ό,τι για τα φυσικά, πρέπει εντούτοις να αναγνωρισθεί το γεγονός ότι το ευεργέτημα πενίας μπορεί να χορηγηθεί, στο γερμανικό κράτος, σε νομικά πρόσωπα, κάτι που δεν ισχύει σε όλα τα νομικά συστήματα των υπολοίπων κρατών μελών της Ένωσης⁴⁵.

88. Σε κάθε περίπτωση, το ευεργέτημα πενίας ουδέποτε εξελήφθη ως ανεπιφύλακτο δικαίωμα⁴⁶. Ακόμα και όταν αφορά φυσικά πρόσωπα, εξαρτάται ασφαλώς από τους πόρους, και ενίοτε από το βάσιμο της αιτήσεως.

89. Φρονώ, εν συνεχεία, ότι κατά την εξέταση της δικαστικής προστασίας που προσφέρεται στα υποκείμενα δικαίου όσον αφορά τα δικαιώματα που αντλούν από το δίκαιο της Ένωσης, πρέπει να υπάρξει μια διπλή διάκριση, η οποία δεν επιχειρείται μεν ρητώς στη γερμανική νομοθεσία, μπορεί όμως ευχερώς να συναχθεί. Πρέπει, συγκεκριμένα, να γίνει διάκριση μεταξύ φυσικών προσώπων και νομικών προσώπων και, εν συνεχεία, μεταξύ νομικού προσώπου κερδοσκοπικού και μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα. Η σχετική με το άρθρο 116, παράγραφος 2, του ΖΡΟ εθνική νομολογία τείνει, πράγματι, στην αντιμετώπιση καταχρηστικών αγωγών οι οποίες ασκούνται ενδεχομένως από νομικά

πρόσωπα κερδοσκοπικού χαρακτήρα, και των οποίων ο αποκλειστικός στόχος συνίσταται στην απόκλιση ορισμένου οφέλους από την ίδια τη δίκη. Υπό τις συνθήκες αυτές, δεν μπορεί κατά τη γνώμη μου, ακόμα και εν ονόματι της αποτελεσματικότητας του δικαίου της Ένωσης, να απαιτηθεί από τα κράτη μέλη μας να διασφαλίζουν την αποτελεσματική πρόσβαση τέτοιων νομικών προσώπων σε δικαστήριο, επιβαρύνοντας ενδεχομένως το Δημόσιο με τα σχετικά έξοδα.

90. Επομένως, το άρθρο 116, παράγραφος 2, του ΖΡΟ, όπως ερμηνεύεται από τα γερμανικά δικαστήρια, αφορά προφανώς τη δυνατότητα αποκλεισμού από το ευεργέτημα πενίας νομικών προσώπων κερδοσκοπικού χαρακτήρα, τα οποία προσφεύγουν στη δικαιοσύνη για τη διασφάλιση των οικονομικών και εμπορικών τους μόνο συμφερόντων. Το νομικό πρόσωπο πρέπει, τρόπον τινά, να αναλάβει τον οικονομικό κίνδυνο που ενέχει η δραστηριότητά του, τον οποίο φέρει αποκλειστικώς αυτό, μέχρι την έναρξη δικών και κατά τη διάρκεια αυτών.

91. Σημειωτέον, συναφώς, ότι κατά το γράμμα της οδηγίας 2003/8, η οποία εφαρμόζεται εντούτοις μόνο στα φυσικά πρόσωπα, η αίτηση παροχής του ευεργετήματος πενίας μπορεί να απορριφθεί «εάν φυσικό πρόσωπο προβάλλει αξίωση που απορρέει απευθείας από την επαγγελματική ή μη μισθωτή δραστηριότητα του αιτούντος»⁴⁷. Γίνεται δεκτό, τόσο σε διεθνές επίπεδο όσο και σε επίπεδο

45 — Βλ. σημεία 76 επ. των παρούσων προτάσεων.

46 — Βλ., ειδικότερα, προπαρατεθείσα απόφαση του ΕΔΔΑ Kreuz κατά Πολωνίας (§ 59).

47 — Βλ. δέκατη έβδομη αιτιολογική σκέψη και άρθρο 6, παράγραφος 3, της οδηγίας 2003/8. Ο περιορισμός αυτός γίνεται καταρχήν δεκτός και από το ΕΔΔΑ επίσης: βλ. προπαρατεθείσα απόφαση του ΕΔΔΑ Kreuz κατά Πολωνίας (§ 63).

Ένωσης, ότι, σε τέτοιες περιπτώσεις, είναι δυνατόν να μη χορηγηθεί το ευεργέτημα πενίας, ακόμα και σε φυσικά πρόσωπα. Επομένως, στις συγκεκριμένες αυτές περιπτώσεις, εγκυμονεί ο κίνδυνος να στερηθεί διάδικος το δικαίωμα του προσβάσεως σε δικαστήριο εξαιτίας της σταθμίσεως αντικρουόμενων συμφερόντων: του συμφέροντος των διαδίκων να υπερασπισθούν την υπόθεσή τους, και αυτού των κρατών να διασφαλίσουν τη χρηστή διοίκηση της δικαιοσύνης και ταυτοχρόνως τον έλεγχο των δημοσίων δαπανών τους.

92. Στη Γερμανία, η αυστηρότητα αυτή έναντι των νομικών προσώπων αντισταθμίζεται ωστόσο, αφενός, από το γεγονός ότι, οσάκις εταιρία περιορισμένης ευθύνης αντιμετωπίζει σοβαρά προβλήματα και πρόκειται να κινηθεί διαδικασία εκκαθαρίσεως, η γερμανική νομοθεσία προβλέπει, στην εν λόγω περίπτωση, αυτόματη χορήγηση του ευεργετήματος πενίας στον εκκαθαριστή⁴⁸, αφετέρου, από το γεγονός ότι οσάκις η ασκηθείσα από το νομικό πρόσωπο αγωγή ενδέχεται να επιφέρει σοβαρές κοινωνικές επιπτώσεις, ή ακόμα και οικονομικές επιπτώσεις που πλήττουν όχι μόνον το ίδιο το ενάγον νομικό πρόσωπο, τα γερμανικά δικαστήρια κρίνουν ότι η παραίτηση από την αγωγή αντιβαίνει στο γενικό συμφέρον, και επομένως πληρούται η προϋπόθεση του άρθρου 116, παράγραφος 2, του ΖΡΟ.

93. Όσον δε αφορά τη δεύτερη κατηγορία νομικών προσώπων, ήτοι τα νομικά πρόσωπα μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα, αυτά έχουν

ουσιαστικά ως αντικείμενο την υπεράσπιση του γενικού συμφέροντος (όπως ένωση προστασίας των καταναλωτών, ένωση προστασίας του περιβάλλοντος κ.λπ.) και μπορούν να έχουν διάφορες μορφές, όπως αυτή της ενώσεως, του ιδρύματος ή ακόμα και του συλλόγου. Στην περίπτωση αυτή, εξυπακούεται, κατά τη γνώμη μου, ότι πληρούται η προϋπόθεση σχετικά με την επιδίωξη γενικού συμφέροντος, αφ' ης στιγμής η διάσταση της διαφοράς υπερβαίνει το απλό πλαίσιο των μελών των εν λόγω νομικών προσώπων μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα, και επομένως τα πρόσωπα αυτά μπορούν να λάβουν το ευεργέτημα πενίας και να ασκήσουν χωρίς δυσκολία αγωγή για την αναγνώριση της ευθύνης του Δημοσίου λόγω παραβάσεως του δικαίου της Ένωσης.

94. Επομένως, η γερμανική νομοθεσία δεν περιορίζει, εν τέλει, το δικαίωμα προσβάσεως των νομικών προσώπων σε δικαστήριο και, συνεπώς, την αρχή της αποτελεσματικότητας του δικαίου της Ένωσης ως προς αυτά, αλλά μόνον το αντίστοιχο δικαίωμα των νομικών προσώπων κερδοσκοπικού χαρακτήρα.

95. Η διαπίστωση αυτή χρήζει δύο διευκρινίσεων.

96. Πρώτον, η διάκριση αυτή κατά τη χορήγηση του ευεργετήματος πενίας έχει προφανώς γίνει ήδη ρητώς δεκτή από το ΕΔΔΑ⁴⁹. Ωστόσο, η εξάρτηση της χορηγήσεως του

48 — Άρθρο 116, παράγραφος 1, του ΖΡΟ. Πάντως, η περίπτωση αυτή δεν αφορά το ζήτημα της αποτελεσματικότητας του δικαίου της Ένωσης.

49 — Βλ. προπαρατεθείσα απόφαση VP Diffusion Sarl κατά Γαλλίας.

ευεργετήματος πενίας στα νομικά πρόσωπα που επιδιώκουν οικονομικό σκοπό από πιο περιοριστικές προϋποθέσεις καθιστά δυσχερέστερη την πρόσβαση στο βοήθημα αυτό, πολλαπλασιάζει τις περιπτώσεις απορρίψεως και, επομένως, τις καταστάσεις στις οποίες νομικά πρόσωπα δεν μπορούν να έχουν αποτελεσματική πρόσβαση σε δικαστήριο. Εντούτοις, μπορεί να υποστηριχθεί ότι, υπό τις συνθήκες αυτές και λαμβανομένων υπόψη των προεκτεθέντων, ο προβλεπόμενος από τη γερμανική νομοθεσία περιορισμός συνιστά ευλόγως δικαιολογημένο περιορισμό⁵⁰.

97. Πράγματι, το Δικαστήριο έχει ήδη κάνει δεκτό ότι ο απτόμενος της ομαλής διεξαγωγής της διαδικασίας σκοπός, τον οποίο κατά τη γνώμη μου εξυπηρετεί η επιβαλλόμενη από τη Γερμανία καταβολή του τέλους σε συνδυασμό με τη νομοθεσία περί ευεργετήματος πενίας, συμπεριλαμβανομένης της περιπτώσεως διαδικασίας στρεφόμενης κατά κράτους, θα μπορούσαν να συνιστούν θεμιτό περιορισμό της αρχής της αποτελεσματικότητας⁵¹. Το κράτος, όπως ακριβώς κάθε άλλος εναγόμενος, πρέπει να είναι σε θέση να προφυλάσσεται από καταχρηστικές αγωγές, λαμβανομένου υπόψη του κόστους που συνεπάγεται για την τοπική αυτοδιοίκηση η κατάληψη των δικαστηρίων του, καθώς επίσης και η άμυνά του. Τυχόν υποχρέωση του κράτους να καλύπτει την ένδεια κάθε φυσικού ή νομικού προσώπου, μη δυνάμενου να καταβάλει τα δικαστικά έξοδα, θα αποδεικνυόταν, ως εκ τούτου, αντιπαραγωγική.

98. Ούτε η ΕΣΔΑ, ούτε η νομολογία του ΕΔΔΑ μου επιτρέπουν να επιβεβαιώσω ότι

υφίσταται ανεπιφύλακτο δικαίωμα ευεργετήματος πενίας, του οποίου δικαιούχοι είναι νομικά πρόσωπα. Ασφαλώς, το άρθρο 52, παράγραφος 3, του Χάρτη⁵² θα μας επέτρεπε, εφόσον το Δικαστήριο κρίνει ότι μπορεί πράγματι να εφαρμοσθεί με δεσμευτική ισχύ στην προκειμένη περίπτωση, να υπερβούμε την εγγύηση που προσφέρουν μέχρι σήμερα η ΕΣΔΑ και η νομολογία του ΕΔΔΑ. Θα μπορούσε να δοθεί ευρεία ερμηνεία στο άρθρο 47, παράγραφος 3, του Χάρτη, εκλαμβανόμενη ως υποχρέωση των κρατών μελών να χορηγούν ευεργετήμα πενίας στα νομικά πρόσωπα. Πάντως, κατά το παρόν στάδιο της εξελίξεως του δικαίου της Ένωσης, τέτοια ερμηνεία είναι κατά τη γνώμη μου υπερβολική.

99. Πράγματι, το προοίμιο του Χάρτη ορίζει ότι «[ο] παρών Χάρτης επιβεβαιώνει, σεβόμενος τις αρμοδιότητες και τα καθήκοντα της Ένωσης, καθώς και την αρχή της επικουρικότητας, τα δικαιώματα που απορρέουν ιδίως από τις κοινές συνταγματικές παραδόσεις και τις διεθνείς υποχρεώσεις των κρατών μελών». Όπως όμως επιχείρησα να αποδείξω, είναι αδύνατον να συναχθεί από την πρακτική των κρατών μελών οιαδήποτε κοινή συνταγματική παράδοση σε αυτά. Όσον αφορά τη διεθνή πρακτική, το αποτέλεσμα της αναλύσεώς της τείνει περισσότερο προς το συμπέρασμα ότι δεν υφίσταται διεθνής υποχρέωση του κράτους να χορηγεί το ευεργετήμα πενίας σε νομικά πρόσωπα.

50 — Κατά την έκφραση που χρησιμοποιεί το δικαστήριο στην προπαρατεθείσα απόφαση *Peterbroeck* (σκέψη 20).

51 — Προπαρατεθείσα απόφαση *Peterbroeck*.

52 — Το οποίο ορίζει ότι «[σ]τον βαθμό που ο παρών Χάρτης περιλαμβάνει δικαιώματα που αντιστοιχούν σε δικαιώματα τα οποία διασφαλίζονται στην [ΕΣΔΑ], η έννοια και η εμβέλεια τους είναι ίδιες με εκείνες που τους αποδίδει η εν λόγω Σύμβαση. Η διάταξη αυτή δεν εμποδίζει το δικαίο της Ένωσης να παρέχει ευρύτερη προστασία».

100. Στο πλαίσιο εξετάσεως μίας υποθέσεως, τα πραγματικά περιστατικά της οποίας είναι προγενέστερα της έναρξης ισχύος της Συνθήκης της Λισσαβώνας και, συνεπώς, και του Χάρτη, τυχόν υιοθέτηση μιας εκτενούς ερμηνείας του άρθρου 47, παράγραφος 3, του εν λόγω Χάρτη, αντιβαίνει κατά τη γνώμη μου στο πνεύμα έντιμης συνεργασίας που πρέπει να χαρακτηρίζει τόσο την Ένωση, όσο και τα κράτη μέλη της.

των νομικών προσώπων, των οποίων οι αγωγές επιδιώκουν αποκλειστικώς οικονομικό σκοπό.

101. Η αρχή της αποτελεσματικότητας του δικαίου της Ένωσης δεν μπορεί να ερμηνευθεί υπό την έννοια ότι υποχρεώνει τα κράτη μέλη –σε περιστάσεις όπως αυτές της κύριας δίκης, δηλαδή στο πλαίσιο κάθε αγωγής για αναγνώριση ευθύνης κράτους μέλους λόγω παραβάσεως του δικαίου της Ένωσης– να χορηγούν κατά συστηματικό τρόπο το ευεργέτημα πενίας σε νομικά πρόσωπα, χωρίς εντούτοις να θίγεται ο απαραίτητως ανεπιφύλακτος χαρακτήρας του ευεργετήματος πενίας. Επιπλέον, εάν γίνει δεκτή αυτή η προσέγγιση, ελλοχεύει ο σημαντικός κίνδυνος να καταστεί το δίκαιο της Ένωσης όργανο

102. Δεύτερον, η διαφορετική μεταχείριση νομικών προσώπων (κερδοσκοπικού χαρακτήρα) και φυσικών προσώπων στη γερμανική έννομη τάξη, όσον αφορά τη χορήγηση του ευεργετήματος πενίας, μετριάζεται σημαντικά από το γεγονός ότι, όπως παραδέχθηκε η Γερμανική Κυβέρνηση κατά την κατά την επ' ακροατηρίου συζήτηση, η διατήρηση της αποτελεσματικότητας του δικαίου της Ένωσης και, κατά συνέπεια, η προστασία των δικαιωμάτων που τα υποκείμενα δικαιού αντλούν από αυτό μπορούν κάλλιστα να συνιστούν «γενικό συμφέρον», το οποίο πρέπει να προστατευθεί μέσω της χορηγήσεως ευεργετήματος πενίας στο νομικό πρόσωπο που το ζητεί. Υπό τις συνθήκες αυτές, φρονώ ότι το υποβληθέν ερώτημα εμπίπτει τελικώς περισσότερο στην ερμηνευτική αρμοδιότητα των γερμανικών εθνικών δικαστηρίων, τα οποία διαθέτουν πλέον όλα τα στοιχεία προκειμένου να υιοθετήσουν μία σύμφωνη προς το δίκαιο της Ένωσης ερμηνεία του άρθρου 116, παράγραφος 2, του ΖΡΟ.

VI — Πρόταση

103. Λαμβανομένων υπόψη των προεκτεθέντων, προτείνω στο Δικαστήριο να απαντήσει στο προδικαστικό ερώτημα του Kammergericht Berlin ως εξής:

«Δεδομένου ότι, κατά το παρόν στάδιο της εξελίξεως του δικαίου της Ένωσης, ουδεμία γενική αρχή υφίσταται που να απαιτεί από τα κράτη μέλη να χορηγούν το ευεργέτημα της πενίας σε νομικά πρόσωπα υπό τις ίδιες προϋποθέσεις όπως και σε φυσικά πρόσωπα, η συμβατότητα προς το δίκαιο της Ένωσης εθνικής νομοθεσίας, εξαρτώσας την άσκηση αγωγής αποζημιώσεως κατά κράτους μέλους λόγω παραβάσεως του δικαίου της Ένωσης από την καταβολή τέλους και προβλέπουσας ότι το ευεργέτημα πενίας, αντικείμενο του οποίου είναι ειδικότερα η απαλλαγή του προσφεύγοντος από την καταβολή τέλους, δεν μπορεί να χορηγηθεί σε νομικό πρόσωπο, το οποίο, παρότι αδυνατεί να καταβάλει το εν λόγω τέλος, δεν πληροί προφανώς τις προβλεπόμενες από την προαναφερθείσα νομοθεσία περιοριστικές προϋποθέσεις, πρέπει να εξετασθεί λαμβανομένης υπόψη της θέσεως της νομοθεσίας αυτής στη συνολική διαδικασία.

Επομένως, απόκειται στον εθνικό δικαστή να αξιολογήσει κατά πόσο το ύψος του απαιτούμενου τέλους είναι κατάλληλο, λαμβανομένων υπόψη των περιστάσεων της προκειμένης περιπτώσεως, κυρίως υπό το πρίσμα του *fumus boni juris* της σχεδιαζόμενης αγωγής και της προσήκουσας εκείνης κατανομής, μεταξύ κράτους και ενάγοντος, των εξόδων της δικαιοσύνης, η οποία λαμβάνει δεόντως υπόψη την κατάσταση του ενάγοντος, συμπεριλαμβανομένης της αιτίας της ζημίας που ισχυρίζεται ότι υπέστη.

Επιπλέον, στο πλαίσιο εφαρμογής της αρχής της σύμφωνης ερμηνείας, ο εθνικός δικαστής θα μπορεί να συνυπολογίσει την παραδοχή της Γερμανικής Κυβερνήσεως ότι η διατήρηση της αποτελεσματικότητας του δικαίου της Ένωσης –και, επομένως, η προστασία των δικαιωμάτων που οι πολίτες αντλούν από αυτό– ενδέχεται να συνιστά “γενικό συμφέρον”, το οποίο πρέπει να λαμβάνεται υπόψη κατά τη λήψη αποφάσεως επί αιτήσεως παροχής του ευεργετήματος πενίας που υποβάλλει νομικό πρόσωπο.»